

Tradities Onder Vuur

De invloed van discussies over Nederlandse tradities op de nationale identiteit
van Nederlanders uit de Randstad en Noord-Brabant

Ruben Pfeijffer en Jelle van der Walle

Tradities Onder Vuur

De invloed van discussies over Nederlandse tradities op de nationale identiteit
van Nederlanders uit de Randstad en Noord-Brabant

Ruben Pfeijffer

5974291

r.c.k.pfeijffer@students.uu.nl

Jelle van der Walle

5939100

j.vanderwalle@students.uu.nl

Tessa Verhallen

t.l.verhallen@uu.nl

Juni 2020

Woordenaantal: 20359

Universiteit Utrecht

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Inleiding	5
1. Identiteit Binnen de Antropologie	9
2. Nationale Identiteit	11
3. Nationale Identiteit en Mondialisering	14
4. Nationale Identiteit en Tradities	16
5. Context: Nationale Identiteit, Traditie en Mondialisering in Nederland	18
5.1 Onderzoekslocaties en Populatie	20
6. Nationale Identiteit en Identiteitsbesef in de provincie Noord-Brabant	21
6.1 Verschillen in opvattingen over de continuïteit van de Nederlandse Identiteit tussen jongere en oudere Brabanders	21
6.2 De rol van tradities in relatie tot het nationale identiteitsbesef van Noord-Brabanders	24
7. Nationale Identiteit in de Randstad	27
7.1 Nationaal Identiteitsbesef	27
7.2 Mondialisering en Europeanisering	28
8. De ervaringen van Noord-Brabanders omtrent discussies over nationale tradities en waardoor deze volgens hen worden veroorzaakt	33
8.1 Waarom discussies over nationale tradities volgens Noord-Brabanders de laatste jaren een prominentere rol zijn gaan spelen	33
8.2 De ervaringen van Noord-Brabanders met betrekking tot discussies over nationale tradities	36
9. Tradities en Discussies in de Randstad	39
9.1 Tradities en <i>Cultural Purity</i>	39
9.2 Gedachtes Achter Tradities	39
9.3 Internet en Media	41
9.4 Commercie	42
9.5 Vuurwerk	42
9.6 Ervaringen van Discussies in de Randstad	43
10. Discussie en Conclusie	47
10.1 Discussie	47
10.1.1 Nationale Identiteit en Identiteitsbesef in de Randstad en Noord-Brabant	47
10.1.2 Tradities in de Randstad en Noord-Brabant	49
10.2 Conclusie	51

10.3	Aanbevelingen	52
	Literatuur	54

Voorwoord

Ruben Pfeijffer en Jelle van der Walle

Onze veldwerkperiode is voor ons een enorm leervolle ervaring geweest. Ondanks dat we in het vertrouwde Nederland zijn gebleven, hebben we de afgelopen periode veel verrassende dingen gezien en gehoord. Mede doordat het coronavirus tijdens onze veldwerkperiode zijn intrede deed in Nederland, liep het helaas niet allemaal exact zoals we van tevoren hadden gepland, maar desondanks zorgde dit er ook juist voor dat we hebben geleerd ons aan te passen aan veranderende omstandigheden. Uiteindelijk draagt dit alleen maar bij aan het proces om een completere onderzoeker te worden. Gelukkig hebben we ondanks de omstandigheden toch nog een complete thesis kunnen schrijven, hetgeen niet mogelijk was geweest zonder de hulp van anderen en de welwillendheid van de opleiding om ons op alternatieve manieren verder te laten werken.

Allereerst willen we daarom Tessa Verhallen bedanken. Zij was gedurende het project onze begeleidster en heeft ons voorzien van veel nuttige feedback. Haar kennis heeft niet alleen bijgedragen aan de kwaliteit van onze thesis, maar heeft er ook voor gezorgd dat wij enorm gegroeid zijn als antropologen.

Daarnaast willen we natuurlijk ook al onze informanten bedanken. Zonder hen hadden wij nooit zoveel geleerd en was onze thesis niet geworden wat het nu is. We zijn erg dankbaar voor hun hulp, maar ook voor de flexibiliteit die van hen gevraagd werd in de periode van het coronavirus. Zo werd er nagenoeg altijd positief gereageerd op het voorstel om interviews via Skype of via de telefoon te doen, en dit maakte voor ons de hervatting van ons onderzoek een prettige ervaring.

Inleiding

Ruben Pfeijffer en Jelle van der Walle

Ieder jaar in de aanloop naar het Sinterklaasfeest op 5 december is er sprake van een terugkerend fenomeen in Nederland: de Zwarte Pietendiscussie. Sinds een aantal jaar is deze discussie flink aangewakkerd en lijkt deze ook ieder jaar steeds heftiger te worden. De karikatuur Zwarte Piet zorgt voor veel ergernis bij tegenstanders, omdat deze racistische eigenschappen zou bevatten. De karakteriserende kenmerken van Zwarte Piet, zoals een zwarte huid, een bos donker kroeshaar en grote rode lippen, zouden stereotyperend zijn en daardoor niet meer bij deze tijd passen. Anderen vinden Zwarte Piet juist een belangrijk onderdeel van de Sinterklaastraditie, een nationaal volksfeest waar volgens hen absoluut niks aan veranderd zou mogen worden. Het feest zou namelijk vooral voor kinderen bedoeld zijn en daarmee op geen enkele manier kwade intenties hebben. Het debat rondom Zwarte Piet komt gebruikelijk tot een hoogtepunt in de maanden direct voorafgaand aan het Sinterklaasfeest, maar kan soms ook al veel eerder in het jaar een prominente plek in het maatschappelijke debat innemen. Deze kwestie is echter niet noodzakelijk iets van de laatste tijd. Het vraagstuk werd namelijk in 1968 al voor het eerst geïntroduceerd in het land, omdat Zwarte Piet door sommige Nederlanders destijds al als een racistisch fenomeen werd beschouwd (Oldenbeuving 2019). Inmiddels heeft de discussie omtrent deze Nederlandse traditie ook de aandacht van het buitenland getrokken, waar bekende en invloedrijke mensen als Kim Kardashian en Waka Flocka Flame zich negatief uiten over 'Black Pete' (De Graaf 2019). Zelfs de Verenigde Naties hebben toegezegd onderzoek te gaan doen naar de link tussen het Sinterklaasfeest en racisme (Fontein 2013). Het Sinterklaasfeest, met in het bijzonder Zwarte Piet, staat dus flink onder druk in Nederland.

Het Sinterklaasfeest is echter niet de enige Nederlandse traditie die ter discussie is komen te staan de afgelopen jaren. Jaarlijkse festiviteiten omtrent het Kerstfeest, Koningsdag en tradities rondom de jaarwisseling ontkomen eveneens niet meer aan het maatschappelijk debat. Zo zijn bijvoorbeeld de jaarlijkse vreugdevuren in Scheveningen na het debacle van 2018 niet meer gedoogd, hetgeen tot veel woede heeft geleid bij de Haagse bewoners die elk jaar kwamen kijken of meehielpen bij het bouwen van de vreugdevuren. Zij gaven aan dat ze het gevoel hebben dat hen een waardevolle traditie is afgepakt (Ketelaar 2019). De Haagse vreugdevuren is een voorbeeld van een discussie die daadwerkelijk tot maatregelen heeft geleid, maar dit is lang niet altijd zo het geval. Zo hebben de Zwarte Pieten in veel steden nog altijd dezelfde eigenschappen als voorafgaand aan de discussie.

Voor veel Nederlanders lijken Nederlandse tradities een belangrijk onderdeel te zijn van hun nationale identiteit. Zo is Koningsdag bijvoorbeeld voor veel Nederlanders belangrijk, omdat men aangeeft op die dag trots te zijn op Nederland en zijn geschiedenis (Klapwijk 2019). Het is daarom interessant om te onderzoeken wat voor invloed deze discussies kunnen hebben op de Nederlandse nationale identiteit. Mede doordat er relatief weinig actuele literatuur te vinden is over dit onderwerp, is het volgens ons van belang om hier opnieuw naar te kijken, vooral in een tijd waarin een duidelijke

toename van discussie over Nederlandse tradities zichtbaar is. Ook het debat rondom racisme lijkt steeds steviger te worden. Verschillende protesten en demonstraties rondom *Black Lives Matter* krijgen veel aandacht. Doordat de intensiteit van deze discussies ieder jaar toe lijkt te nemen, is er noodzaak voor relevante en actuele literatuur over dit onderwerp. Met dit onderzoek willen wij de hiaten in de in huidige literatuur opvullen en de beschikbare literatuur actualiseren.

Het doel van ons onderzoek is dus om inzicht te verkrijgen in het identiteitsbesef van Nederlanders in relatie tot discussies over Nederlandse tradities. Deze discussies lijken namelijk van invloed te zijn op de nationale identiteit van Nederlanders en op hun besef van deze identiteit. De onderzoeksvraag van deze scriptie luidt daarom als volgt: *hoe ervaren oudere en jongere Nederlanders uit de Randstad en de provincie discussies over Nederlandse tradities in relatie tot hun nationale identiteit?*

Om deze vraag te beantwoorden wordt er gebruik gemaakt van een comparatief onderzoek. We zullen de opvattingen van Nederlanders uit de Randstad en uit de provincie vergelijken, om de verschillen en overeenkomsten vervolgens uiteen te zetten. Hierin zullen we bovendien voor beide regio's een onderscheid maken tussen Nederlanders uit een stad- en uit een dorpsomgeving. Ook onderzoeken we de overeenkomsten en verschillen tussen jongeren (tussen de 16 en 20 jaar oud) en ouderen (60 jaar en ouder).

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van meerdere onderzoeksmethoden en technieken. Door verschillende onderzoeksmethoden toe te passen werd getracht een zo volledig mogelijk antwoord te formuleren op de onderzoeksvraag. Het gebruikmaken van meerdere onderzoeksmethoden helpt bovendien bij het verhogen van de validiteit van het onderzoek (Boeije 2010, 169). Door triangulatie trachten we daarnaast ook de betrouwbaarheid van de data te verhogen. Hierbij is het belangrijk om te vermelden dat deze methoden halverwege het onderzoek deels zijn gewijzigd in verband met de coronacrisis. De invloed van deze gezondheids crisis op de gebruikte methoden en technieken was niet te vermijden, gezien het feit dat veldwerk -vaak de kern van antropologisch onderzoek- in eerste instantie op ethische grond en later door de coronamaatregelen vrijwel onmogelijk werd gemaakt. Locaties als buurthuizen en bejaardentehuizen werden gesloten, terwijl wij vooral op deze plekken in contact kwamen met informanten. Het coronavirus heeft dus invloed gehad op onze onderzoeksmethoden, waardoor wij genoodzaakt waren het gebruik van een aantal van deze methoden aan te passen.

Aan het begin van het veldwerkonderzoek is met name gebruik gemaakt van focusgroepen en informele groeps gesprekken. Focusgroepen zijn een vorm van groepsinterviews waarbij wordt gestimuleerd een discussie over een bepaald onderwerp op gang te brengen (Boeije 2010, 63). Informanten krijgen op deze manier de ruimte om hun mening te uiten en met elkaar in discussie te gaan. Onze onderzoeksvraag is voor een groot deel te beantwoorden door het peilen van meningen van participanten rondom het onderwerp. Onze informanten konden tijdens focusgroep gesprekken hun ervaringen met discussies over Nederlandse tradities delen en vertellen hoe ze hiermee omgaan. Door

informanten vrijuit te laten spreken, is er tijdens deze gesprekken veel onderzoeksdata verzameld. Wij hebben tijdens de focusgroepen opgetreden als moderator en ondertussen aantekeningen gemaakt. Deze data werd in een later stadium gecodeerd via het computerprogramma NVivo. Toen de gevolgen van de verspreiding van het coronavirus in Nederland steeds meer merkbaar werden, werd het ethisch onverantwoord om de focusgroepen voort te zetten. Deze vonden namelijk vaak plaats op openbare plekken als buurthuizen of tehuizen voor ouderen. Wij waren namelijk van mening dat de gezondheidsrisico's voor die groep te groot zouden zijn. Daarnaast werd al in een vroeg stadium deze locaties gesloten, en werden er maatregelen getroffen door het RIVM om bijeenkomsten in groepen te beperken. Hierdoor viel deze vorm van kwalitatieve dataverzameling weg en hebben we hier niet de gehele veldwerkperiode gebruik van kunnen maken.

Naast de methode van focusgroepen, is er ook gebruik gemaakt van ongestructureerde kwalitatieve interviews. Deze manier van interviewen zorgt ervoor dat het duidelijk is waar het interview over gaat, maar dat de geïnterviewde niet of nauwelijks gestuurd wordt door de onderzoeker (DeWalt en DeWalt 2011, 139). Op deze manier kon de informant het interview zelf sturen, maar werd er wel over de vereiste onderwerpen gesproken. Daarnaast was er veel ruimte voor nieuwe inzichten, omdat de geïnterviewde vrijuit kan spreken. Hierdoor werden er soms thema's benoemd die ons een nieuwe kijk op de onderwerpen gaven.

De derde vorm van dataverzameling is het semi-gestructureerde kwalitatieve interview. Het verschil met de ongestructureerde vorm van interviewen is dat bij het semi-gestructureerde interview er al concreter is nagedacht over vragen die gesteld kunnen worden, om de informant al iets meer te sturen (DeWalt en DeWalt 2011, 139). Hierdoor hadden we als interviewer meer controle op het interview. We konden namelijk gerichtere vragen stellen dan tijdens een ongestructureerd interview. Op deze manier konden we er zeker van zijn dat de onderwerpen die we wilden bespreken, ook daadwerkelijk aan bod kwamen gedurende het interview.

De twee gebruikte vormen van kwalitatieve interviews zijn ook beïnvloed door de uitbraak van het coronavirus. In de beginperiode van het veldwerk namen we interviews met informanten af onder normale face-to-face omstandigheden. Door de maatregelen rondom de coronacrisis was dit niet meer mogelijk. Het werd immers afgeraden andere mensen persoonlijk te ontmoeten. Wij hebben er daarom voor gekozen wel gewoon interviews te blijven uitvoeren, maar hierbij over te stappen op interviews van afstand. Manieren die we hiervoor hebben gebruikt, zijn interviews via Skype, telefonische interviews en interviews via de videobelfunctie van Whatsapp. Op deze manier konden we gewoon doorgaan met het verzamelen van data via individuele interviews, terwijl de richtlijnen rondom het coronavirus in acht werden genomen.

Tijdens deze gesprekken hebben we, waar mogelijk, ook gebruik gemaakt van foto's. We merkten dat informanten het vaak lastig vonden om een goed beeld te krijgen van thema's als de nationale identiteit of het Nederlandschap. Door dit uit te beelden via foto's in plaats van woorden,

werd dit duidelijker. Zo konden de informanten aantonen wat ze voor zich zagen op het moment dat ze de thema's in gedachte hadden. Dit zorgde ervoor dat deze thema's alsnog op een volwaardige manier besproken werden. Dit kwam het verzamelen van de data ten goede.

Naast de ethische besluiten die we hebben genomen in relatie tot het coronavirus hebben we ook op een aantal andere vlakken ethische overwegingen gemaakt. Alle informanten zijn in lijn met *informed consent* ten alle tijden op de hoogte gesteld van hun deelname aan- en de bedoeling van ons onderzoek. Ook hebben we ze hierbij steeds toestemming gevraagd om het maken van aantekeningen of het gebruiken van opnameapparatuur. Daarnaast hebben we er vanwege de gevoeligheid van bepaalde onderwerpen die tijdens de focusgroep gesprekken en interviews aan het bod zijn gekomen er voor gekozen al onze informanten zo ver mogelijk te anonimiseren en de inhoud van de gesprekken vertrouwelijk te behandelen. Daarom wordt in onze scriptie over informanten alleen vermeld tot welke leeftijdscategorie ze behoren, in welke regio ze wonen en of ze in een stads- of dorpsomgeving leven. Door informanten deze garanties te bieden hoopten wij tevens dat ze openhartiger met ons over gevoelige onderwerpen zouden spreken, wat vervolgens de kwaliteit van ons onderzoek ten goede zou komen. Tijdens de focusgroep gesprekken hebben we daarnaast ook geprobeerd het *do no harm* principe zoveel mogelijk te beschermen. De discussies die tijdens deze focusgroep gesprekken tot stand kwamen konden er soms fel aan toegaan. Hoewel deze dynamiek tot waardevolle data kan leiden hebben we echter wel getracht te voorkomen dat de felheid van de discussie ten koste zou gaan van de onderlinge relaties van onze informanten. Op deze manier probeerden we onze informanten in bescherming te nemen.

Onze scriptie bestaat uit de volgende onderdelen. Eerst zal het theoretisch kader gepresenteerd worden. Hier worden antropologische concepten als nationale identiteit en mondialisering besproken, omdat deze centraal zullen staan in het onderzoek. Deze concepten worden toegelicht aan de hand van bestaande relevante literatuur, om op deze manier een wetenschappelijke basis te leggen voor het verdere onderzoek. Nadat de theorieën en concepten uitgewerkt zijn, zullen de empirische hoofdstukken aan bod komen. Hier zullen we ingaan op de nationale identiteit in de provincie en de Randstad. Daarna worden de tradities en discussies over de tradities in beide delen van Nederland besproken. De concepten uit het theoretisch kader zullen hier terugkomen, om gekoppeld te worden aan de resultaten van het veldwerk. Vervolgens worden de uitkomsten van beide locaties en leeftijdsgroepen tegenover elkaar gezet, zodat er een vergelijking kan worden gemaakt. Op deze manier wordt getracht een antwoord te kunnen formuleren op de hoofdvraag.

Hoofdstuk 1

Identiteit Binnen de Antropologie

Jelle van der Walle

Identiteit is een veelbesproken concept in de sociale wetenschappen. Binnen deze sociale wetenschappen kan er op verschillende manieren naar identiteit gekeken worden. Wij benaderen het concept identiteit vanuit een socio-cultureel oogpunt.

Dit concept kan worden onderverdeeld in persoonlijke identiteit en sociale identiteit. Erik H. Erikson (1968) geeft aan dat een persoonlijke identiteit voortkomt uit het bewust zijn van het hebben van een unieke persoonlijkheid en het feit dat een individu dit ook herkent (Erikson 1968, 50). Het individu moet kunnen beseffen wie de 'echte' ik is, zonder invloeden van buitenaf (Erikson 1968, 19). Tegenover de persoonlijke identiteit staat de sociale identiteit. Sociale identiteit staat meer in relatie tot de omgeving en de context dan persoonlijke identiteit (Kottak 2015, 103). John C. Turner (1975, 10) voegt hieraan toe dat het vormen van een sociale identiteit beïnvloed wordt door de groep waarin een individu zich bevindt. Richard Jenkins (2014, 3) geeft ook aan dat, hoewel identiteit aanvankelijk een individuele kwestie lijkt, altijd afhankelijk zal zijn van andere individuen in de omgeving van het individu.

Jenkins (2014, 102) beweert dat de sociale identiteit tot stand komt doordat men een individu kan onderscheiden van andere individuen door unieke kenmerken. Belangrijk is echter wel dat individuen niet slechts unieke eigenschappen hebben, maar ook overeenkomsten hebben met andere individuen (Jenkins 2014, 102). De identiteitsvorming komt voor binnen bepaalde groepen individuen, waardoor deze groepen een bepaalde context scheppen om een sociale identiteit te vormen (Jenkins 2014, 103). Nira Yuval-Davis (2006) geeft aan dat het concept van *belonging* hier een grote rol in speelt. Yuval-Davis (2006, 197) stelt dat het concept van *belonging* betrekking heeft op het gevoel van ergens bij horen. Ook geeft ze aan dat het vormen van de identiteit vaak afhankelijk is van de opvattingen van anderen (Yuval-Davis 2006, 202). Binnen een groep is er sprake van een gedeelde identiteit, maar verschillen deze identiteiten onderling nog wel (Yuval-Davis 2006, 203). Markus Balkenhol (2011, 136) geeft aan dat in Nederland een gedeelde geschiedenis een belangrijk aspect is voor het concept van *belonging* en daarmee de gedeelde identiteit. De Nederlander heeft een gevoel van *belonging* in Nederland, maar de vraag is of men er nog steeds zo over denkt, nu de Nederlandse tradities onder druk staan (Balkenhol 2011, 138). Zoals Balkenhol (2011, 138) aangeeft, voelt men zich binnen een land verbonden door een gedeelde geschiedenis. Wanneer dit niet meer het geval is, kan er sprake zijn van een minder sterk gevoel van *belonging*. Tradities lijken een belangrijk onderdeel van deze gedeelde geschiedenis te zijn. De discussies over de tradities kunnen dus invloed hebben op het gevoel van beloning van de Nederlanders, en daarmee ook op de identiteit.

Arjun Appadurai (2006) heeft ook een kenmerkende kijk op het concept van identiteit. Hij beschrijft het vormen van identiteit als een resultaat van de vergelijking met anderen. Appadurai

(2006, 50) beschrijft hoe mensen een houding van 'wij' tegen 'zij' kunnen aannemen. Hij beweert dat een individu, die onderdeel is van de meerderheid, zich door deze houding afzet tegen de minderheid, omdat deze minderheden in de ogen van het individu een bedreiging kunnen zijn voor zijn of haar identiteit. Het kan daardoor zo zijn dat een bepaalde identiteit zichzelf gaat zien als een bedreigde identiteit. Deze ontwikkeling is volgens Appadurai (2006, 51) de eerste stap in de verandering van een sociale identiteit naar een *predatory identity*. Bij het ontstaan van een *predatory identity* zal de meerderheidsidentiteit zich vervolgens feller afzetten tegen minderheidsidentiteiten. Uit deze kijk op identiteit van Appadurai (2006) blijkt ook dat een identiteit veelal afhankelijk is van de omgeving, omdat een individu dus beïnvloed wordt door de identiteiten om het individu heen.

Martin Sökefeld (1999) geeft aan dat het concept identiteit door de jaren heen veranderd is. Aanvankelijk werd identiteit gezien als een verzameling persoonlijke eigenschappen. Dit zorgde ervoor dat een mens werd gezien als een individu met een eigen persoonlijkheid. Veelal werd er gesproken over gelijkheden tussen identiteiten, waar ook de term etnische identiteit uit voortvloeide. Deze gelijkheden zorgden voor een verbintenis tussen individuen op basis van gelijke eigenschappen. Tegenwoordig wordt er volgens Sökefeld (1999, 418) juist meer gekeken naar de verschillen in plaats van de gelijkheden tussen individuen, om zo een unieke identiteit te creëren. Sökefeld (1999, 418) geeft bovendien aan dat identiteit alleen bestaat ten opzichte van andere identiteiten. Een identiteit lijkt dus identiteiten nodig te hebben om zich tegen af te zetten.

Zoals Turner (1975), Jenkins (2014), Appadurai (2006) en Sökefeld (1999) aangeven, is identiteit een concept dat doorgaans afhankelijk is van de omgeving. Deze sociale identiteit lijkt vaak onderhevig te zijn aan de groep waarin de identiteit zich bevindt, omdat deze grotendeels gevormd wordt door de directe omgeving van een individu. Dit zal terugkomen in de volgende paragraaf, waar de nationale identiteit aan bod komt.

Hoofdstuk 2

Nationale Identiteit

Ruben Pfeijffer

In dit hoofdstuk ga ik dieper in op de vorm van sociale identiteit die aan de basis ligt van onze thesis, namelijk nationale identiteit. Volgens Anthony D. Smith (1991, 14) is nationale identiteit een complexe multidimensionale vorm van sociale identiteit, die op verschillende vlakken kan overlappen met andere vormen van sociale identiteit, zoals religieuze en etnische identiteit. Vanwege dit multidimensionale karakter van nationale identiteit is er altijd sprake van een samenspel van meerdere vormen van sociale identiteit, die samen nationale identiteit kunnen versterken of verzwakken. In zijn boek *'National Identity'* stelt Smith (1991, 14) dat nationale identiteit gedefinieerd kan worden aan de hand van vijf fundamentele kenmerkende elementen:

1. Gebondenheid aan een historisch territorium of thuisland
2. Gemeenschappelijke mythen en historische herinneringen
3. Een gemeenschappelijke massacultuur
4. Gemeenschappelijke (wettelijke) rechten en plichten voor alle ingezetenen
5. Een gemeenschappelijke economie en territoriale mobiliteit voor alle ingezetenen

De belangrijkste functie van nationale identiteit is volgens Smith (1991, 17) het definiëren en lokaliseren van de authentieke 'zelf' in de wereld, door identificatie met een collectieve persoonlijkheid en distinctieve cultuur. Nationale identiteit kan dus ook alleen bestaan wanneer er sprake is van enige vorm van identiteitsbesef – of 'nationaal besef' – en er sprake is van de aanwezigheid van een ingebeelde 'natie', een politieke gemeenschap waarin mensen met een gemeenschappelijke cultuur, geschiedenis en thuisland met elkaar verbonden zijn (Smith, 1991, 14-15).

Volgens Anderson (2006, 36-46) kon nationaal besef in de 16e eeuw ontstaan door het afbrokkelen van de twee tot dan toe dominante identificatiekaders, namelijk de religieuze gemeenschap en het dynastieke rijk. Een belangrijke rol hierin was weggelegd voor het printkapitalisme. Ten tijde van de reformatie werd het namelijk gebruikelijk om christelijke teksten in de 'volkstaal' te printen in plaats van in het Latijn. Zo ontstond na verloop van tijd binnen taalgebieden een gestandaardiseerde volkstaal. Deze gestandaardiseerde volkstaal gaf mensen die voorheen vanwege hun afwijkende dialecten nauwelijks in staat waren met elkaar te communiceren een gemeenschappelijke taal. Hierdoor werd het binnen taalgebieden gemakkelijker voor mensen om in te beelden dat ze onderdeel waren van dezelfde grotere gemeenschap (Anderson, 2006, 36-46).

De introductie van geprinte kranten en novellen zorgde daarnaast voor een nieuw begrip van tijd en ruimte. Door het besef dat mensen gelijktijdig aan elkaar op verschillende plekken leven,

hoefden mensen elkaar niet meer fysiek te ontmoeten om toch bewust te zijn van elkaars bestaan. Dit maakte het inbeelden van een gemeenschap die groter is dan de directe omgeving mogelijk (Anderson, 2006, 22-26). Ook begonnen mensen te beseffen dat verleden, heden en toekomst causaal met elkaar in verband staan en dat er dus sprake is van continuïteit. Dit stelde mensen vervolgens in staat een gemeenschappelijk verleden, heden en toekomst in te beelden (Anderson, 2006, 22-26).

Deze veranderende manieren van denken maakten samen het ontstaan van nationaal besef en uiteindelijk nationale identiteit mogelijk. Vooral het besef van continuïteit is volgens Smeekes (2011) belangrijk geweest voor de reproductie van nationale identiteit. Door middel van een gemeenschappelijke geschiedenis en cultuur die constant blijft door de tijd heen zijn mensen namelijk in staat hun nationale identiteit te definiëren en te begrijpen. Smeekes (2011) zegt hierover: *“Nationale identiteit is verankerd in historisch besef en traditie en het is de verwijzing naar het verleden dat een nationale gemeenschap een gevoel van oorsprong en continuïteit verschaft”*.

Een breuk in deze continuïteit vanwege maatschappelijke veranderingen kan daarom volgens Smeekes (2011) ervaren worden als een bedreiging voor het voortbestaan van de nationale identiteit. Om de continuïteit te waarborgen is er volgens Grevers en Ribbens (2007, 26-30) binnen naties daarom vaak sprake van een ‘herinneringscultuur’. Deze herinneringscultuur bestaat uit strikt afgebakende collectieve herinneringen van definiërende momenten uit de nationale geschiedenis (Grevers en Ribbens, 2007, 26-30). Dit soort ‘historische ankers’ worden volgens Smeekes (2011) gebruikt om de invloed van maatschappelijke veranderingen op de continuïteit van de nationale identiteit te minimaliseren, en tegelijkertijd de eigen nationale identiteit te ijken en bevestigen.

Geschiedvertelling kan dus een manier zijn waarop mensen hun ‘ingebeelde’ nationale identiteit proberen te concretiseren en te beschermen. Volgens Willem Frijhoff (1992, 625) is het daarom ook belangrijk niet alleen te kijken naar de manier waarop mensen nationale identiteit inbeelden maar ook naar de manier waarop mensen hier maatschappelijk naar handelen. Frijhoff zegt hierover: *“Identiteit verwijst dus niet alleen naar beelden maar ook naar handelen. De identiteit van een nationale gemeenschap ligt dan ook zowel in de ‘imagined community’ als in een concrete groep mensen die, in wisselwerking met hun zelfbeeld en het beeld dat de anderen van hen smeden, even concrete regels van toebehoren, rolvulling en uitsluiting formuleren en ook feitelijk hanteren. De leden van de gemeenschap worden geacht hun gedrag daar ook daadwerkelijk naar te regelen. Identiteit mag verbeelde werkelijkheid zijn, wil ze geloofwaardig zijn dan kan ze niet buiten een minimum aan spel met ‘werkelijkheid’.”* De identiteit van de nationale gemeenschap bestaat dus volgens Frijhoff (1992, 624-625) niet alleen in de gemeenschappelijke verbeelding van mensen, maar wordt om relevant te blijven in de dagelijkse praktijk ook op diverse manieren gereïficeerd.

Naast de vraag ‘wat’ het inhoudt om tot een bepaalde natie te horen, is door de recente wereldwijde toename in migratie de vraag ‘wie’ toebehoort tot de natie ook relevanter geworden. Het aantal multiculturele samenlevingen is de afgelopen eeuw sterk toegenomen. Mensen met verschillende etnische en culturele achtergronden moeten dus in toenemende mate de natie met elkaar

delen. De acceptatie van 'nieuwkomers' in deze multiculturele samenlevingen verloopt niet altijd even soepel. Dit valt deels te wijten aan de in het eerste hoofdstuk besproken '*Fear of Small Numbers*' van Appadurai (2006). Minderheden -en met name groeiende minderheden- worden door de etnische meerderheid vaak als bedreiging ervaren voor de etnische 'puurheid' van de natie. Toch kan er volgens Allport's (1954) '*intergroup contact theory*' onder de juiste omstandigheden wel degelijk ook positief contact tot stand komen tussen verschillende etnische groepen binnen een natie. De ideale omstandigheden hiervoor zijn volgens Allport:

1. Gelijke onderlinge status
2. Gemeenschappelijke belangen
3. Onderlinge samenwerking
4. Ondersteuning door autoriteiten

Wanneer hier sprake van is zou dit volgens Allport (1954) onderlinge vooroordelen en stereotypering moeten verminderen en daardoor het dreigingsbeeld dat etnische groepen van elkaar onderling hebben moeten verzwakken. Dit zou vervolgens zowel het samenleven van meerdere etnische groepen binnen de natie, als het vormen van een gemeenschappelijke nationale identiteit makkelijker moeten maken.

Hoofdstuk 3

Nationale Identiteit en Mondialisering

Ruben Pfeijffer

Nu de basis van het concept 'nationale identiteit' in het vorige hoofdstuk is besproken, zal ik in dit hoofdstuk de invloed van het contemporaine proces van mondialisering op nationale identiteit behandelen. Dit proces wordt door Jensen, Arnett en McKenzie (2011, 1) gedefinieerd als: "*De grensoverschrijdende flow van ideeën, goederen en mensen die geen precedent kent op het gebied van snelheid en omvang*".

Hoewel het mondialiseringsproces strikt genomen al bestaat sinds het ontstaan van het eerste menselijke intercontinentale contact is het proces de afgelopen decennia in een stroomversnelling geraakt en grotendeels autonoom en zelfversterkend geworden. Dit betekent dat ook zonder specifieke drijvende kracht -zoals een staat die actief mondialisering sponsort- het mondialiseringsproces door blijft gaan (Kennedy, 2001, 8). De gevolgen van de snelle maatschappelijke veranderingen die gepaard gaan met het mondialiseringsproces worden volgens Kennedy (2001, 1) vaak als zeer ingrijpend omschreven. Zo wordt mondialisering onder andere in verband gebracht met het fragmenteren en desintegreren van samenlevingen, het verlies van culturele distinctiviteit, de moeizame assimilatie van migrantenpopulaties en het eroderen van de nationale soevereiniteit (Kennedy, 2001, 1). Jensen, Arnett en McKenzie (2011, 1) beamen dat er negatieve connotaties vastkleven aan het mondialiseringsproces. Tegenstanders van het proces zien mondialisering als een extensie of zelfs eufemisme voor westers cultureel imperialisme. De culturele identiteit van nationale gemeenschappen zou hierdoor onder vuur zijn komen te liggen.

Toch heeft volgens Kennedy (2001, 14) het mondialiseringsproces niet noodzakelijk een ondermijnende invloed op nationale identiteit. De identiteitscrisis die mondialisering teweeg brengt zorgt er in de praktijk namelijk juist vaak voor dat mensen zich sneller vastklampen aan primaire vormen van sociale identiteit, waar nationale identiteit een voorbeeld van is. Dit kan namelijk een gevoel van zekerheid bieden te midden van alle onzekerheid die voortkomt uit het proces van mondialisering. Het is dus een manier om controle te behouden in een snel veranderende wereld. (Kennedy, 2001, 14).

Jensen, Arnett en McKenzie (2011, 1) stellen zelfs dat nationale identiteit eerder het product dan het slachtoffer van het mondialiseringsproces is. Zij constateren namelijk dat het versterken van sociale identiteit op basis van geslacht, seksualiteit, religie, etniciteit en nationaliteit de belangrijkste vorm van verzet is geworden tegen het proces van mondialisering. Nationale identiteit is volgens Jensen, Arnett en McKenzie (2011, 1) bovendien veel minder fragiel dan vaak wordt gedacht. Zij stellen hierover: "*Dit komt omdat identiteit in feite niet slechts een fragiele gemeenschappelijke psychische gehechtheid is, maar juist een aanzienlijke dimensie van geïnstitutionaliseerde sociaal leven in de moderniteit. Vooral in de dominante vorm van nationale identiteit is identiteit het product*

van opzettelijke culturele constructie en onderhoud via zowel de regelgevende als de sociale instellingen van de staat: in het bijzonder de wet, het onderwijssysteem en de media.”

Nog een andere visie die bevestigt dat nationale identiteit niet noodzakelijk wordt ondermijnt door het proces van mondialisering is die van Lechner (2007, 359-360). Volgens Lechner (2007, 359-360) zijn mensen als reactie op het mondialiseringsproces veel bewuster naar hun nationale identiteit gaan kijken. Lechner (2007, 359-360) stelt dat nationale identiteit dus niet zozeer erodeert of versterkt wordt door het mondialiseringsproces, maar dat het eerder aanleiding geeft tot reflectie. Er ontstaat hierdoor binnen de maatschappij een reflexieve discours die vervolgens tot de reconstructie van de nationale identiteit leidt. Hierbij staat de vraag wat het nu precies inhoudt om tot een bepaalde natie te horen centraal (Lechner, 2007, 359-360).

Deze perspectieven van Kennedy (2001, 14), Jensen, Arnett en McKenzie (2011, 1) en Lechner (2007, 359-360) sluiten aan op wat Robertson (1995) het proces van ‘*glocalization*’ noemt. *Glocalization* is een woordspeling op de Engelstalige termen voor mondialisering (*globalization*) en lokalisering (*localization*). Volgens Robertson (1995) wordt het mondialiseringsproces vaak onterecht gezien als een lineair proces waarbij de wereld gaandeweg steeds homogener wordt. In de realiteit is er volgens Robertson (1995) echter eerder sprake van een simultaan proces van homogenisering en centralisering op globaal niveau, en heterogenisering en decentralisering op lokaal niveau. Het idee hierachter is dat de perceptie van het lokale wordt gevormd door de interactie met het globale. Deze interactie tussen beide niveaus kan enerzijds leiden tot gedeeltelijke adaptatie, waarbij globale invloeden onderdeel worden van de lokale cultuur, maar kan anderzijds ook juist leiden tot verzet, waarbij de lokale cultuur zich juist zo scherp mogelijk afzet tegen globale invloeden.

Of het mondialiseringsproces daadwerkelijk een bedreiging vormt voor nationale identiteit ligt in de praktijk dus vrij genuanceerd. De bovenstaande literatuur van Kennedy (2001, 14), Jensen, Arnett en McKenzie (2011, 1), Lechner (2007) en Robertson (1995) suggereert namelijk dat het mondialiseringsproces juist een versterkend effect kan hebben op de vorming en het behoud van nationaal identiteitsbesef. Desalniettemin kan zoals Kennedy (2001,14) aangeeft het mondialiseringsproces -ondanks dat deze dus in de praktijk niet noodzakelijk een existentiële bedreiging vormt voor nationale identiteit- deze wel degelijk zo worden ervaren.

Hoofdstuk 4

Nationale Identiteit en Tradities

Jelle van der Walle

Volgens Oskar Verkaaik (2010) zijn tradities een van de belangrijkste onderdelen van een nationale identiteit. Hij beargumenteert dat het erkennen van tradities zelfs even belangrijk is voor de Nederlandse identiteit als het erkennen van de grondwet, de gelijkheid tussen mannen en vrouwen of het aanvaarden van de democratie (Verkaaik 2010, 69). Maria Grever en Kees Ribbens (2007, 57) voegen hieraan toe dat individuen binnen een natiestaat vaak op zoek zijn naar houvast aan de hand van nationale tradities. In Nederland zijn deze tradities veelal van oudsher christelijk. Voorbeelden van deze christelijke tradities zijn Kerstmis, Pasen of Pinksteren. Maar mede door secularisering en migratie is het aandeel van het christendom binnen Nederland kleiner geworden (Grever en Ribbens 2007, 155).

Om te begrijpen waarom tradities een belangrijk onderdeel zijn van de nationale identiteit, dient er een onderscheid te worden gemaakt tussen tradities en gewoontes. Eric Hobsbawm (1983) beschrijft een traditie als iets wat niet of nauwelijks verandert. Tradities zijn onderdeel van het historisch besef binnen een natie. Cruciaal voor een traditie is de herhaalbaarheid, bijvoorbeeld dat het een jaarlijks terugkerend iets is. Gewoontes zijn daarentegen niet immuun voor veranderingen. Hobsbawm (1983, 2) geeft aan dat deze gewoontes tot op zekere hoogte kunnen veranderen. De verandering kan echter niet dermate groot zijn dat deze niet meer te herkennen is als de eerdere gewoonte (Hobsbawm 1983, 2). Een traditie onderscheidt zich van een routine doordat het een symbolische functie heeft of kan worden beschouwd als een ritueel (Hobsbawm 1983, 3).

Anouk Smeekes (2011, 169) geeft aan dat de Nederlandse tradities en hun symbolische functies veelal gebaseerd zijn op een nationale geschiedenis waarin Nederlanders met een migratieachtergrond nauwelijks zijn vertegenwoordigd. Migratie is door het in het vorige hoofdstuk besproken proces van mondialisering toegenomen. Mede door de mondialisering en migratie lijkt de nationale verbondenheid af te nemen, waardoor het gevoel van een nationale identiteit af kan zwakken (Smeekes 2011, 166). Alain Babadzan (2000, 150) beweert dat de symbolische functies van de traditie voor veel mensen met een migratieachtergrond veelal minder van belang zijn dan voor de mensen zonder migratieachtergrond, mede doordat deze gemigreerde mensen vaak in andere culturen opgegroeid zijn. Zoals Hobsbawm (1983, 2) al aangaf, zijn tradities een belangrijk onderdeel van het gedeelde historisch besef. Door de toegenomen pluriformiteit in Nederland is dit gedeelde besef van de Nederlandse geschiedenis en de tradities afgenomen (Smeekes 2011, 166). Er zijn immers meer mensen met een ander verleden binnen de natie Nederland, wat ervoor zorgt dat tradities uit verschillende culturen aanwezig zijn (Grever en Ribbens 2007, 11).

Doordat er minder sprake is van een gedeelde geschiedenis, worden de Nederlandse tradities niet meer door iedereen erkend. Wat hieruit volgt is dat een starre nationale identiteit eigenlijk steeds

minder houdbaar lijkt te zijn (Grever en Ribbens 2007, 11). Hobsbawm (1983, 14) geeft ook aan dat het vervagen van een nationale identiteit normaler lijkt te worden binnen een moderne natie. Het feit dat de nationale tradities onder druk staan, is geen uitzondering. Binnen een moderne natie bestaan er dus verschillende identiteiten, die eigen gewoonten en tradities hebben. Zoals Grever en Ribbens (2007, 84) aangeven, is er binnen een nationale identiteit ruimte voor verschillende identiteiten, met de daar bijhorende tradities.

Het erkennen van tradities heeft ook te maken met het eerdergenoemde concept *belonging*, omdat dit het gevoel van de nationale identiteit kan versterken (Verkaaik 2010, 70). Verkaaik (2010) geeft aan dat het inzien en uitvoeren van tradities ook wordt gezien als een manier om bij een groep te horen. Op die manier internaliseren ze de cultuur en de tradities die horen bij de nationale identiteit (Verkaaik 2010, 77). Het gevoel van *belonging* geeft mensen een gevoel dat ze ergens bij horen, in dit geval bij mensen die zich identificeren onder dezelfde nationale identiteit (Smeekes 2011, 168). De nationale identiteit wordt door het gevoel van *belonging* versterkt. Tradities hebben hier op hun beurt weer invloed op door middel van door het creëren van het gevoel van ergens thuis of bij horen. Nationale identiteit en tradities zijn dus hevig met elkaar verbonden.

Hoofdstuk 5

Context: Nationale Identiteit, Traditie en Mondialisering in Nederland

Ruben Pfeijffer en Jelle van der Walle

Ook in Nederland is zichtbaar hoe het mondialiseringsproces een reflexieve discours over nationale identiteit op gang heeft gebracht. Nationale identiteit heeft de afgelopen decennia een prominente plek ingenomen in het Nederlandse maatschappelijk debat. Vooral de aan mondialisering verwante processen van Europeanisering en multiculturalisering zetten binnen de Nederlandse maatschappij aan tot veel 'identiteitsvragen' (Grevers en Ribbens, 2007, 9).

Sinds de oprichting van de EU is er sprake van een continu proces van Europese integratie, ofwel Europeanisering. In eerste instantie vond deze Europeanisering vooral plaats op economisch vlak, maar in recente jaren gebeurt dit ook steeds intensiever op politiek en sociaal-cultureel gebied (McLaren, 2004). Deze groeiende invloed van de EU en de toename van intra-Europese migratie van Oost naar West wordt door veel Europeanen ervaren als een bedreiging voor hun nationale identiteit. Ze zijn namelijk bang dat hun nationale identiteit steeds meer ondergeschikt zal raken aan de Europese identiteit, of uiteindelijk zelfs geheel zal verdwijnen (McLaren, 2004). Ook in Nederland zien we vergelijkbaar sentiment terug in bijvoorbeeld de electorale successen van de uitgesproken eurosceptische partij Forum voor Democratie (Kiesraad, 2019). Deze partij heeft het 'beschermen' van de Nederlandse nationale identiteit één van hun belangrijkste agendapunten gemaakt (FVD, 2019).

De discussie over nationale identiteit is dus ook een belangrijk thema in de Nederlandse politiek. In het politieke debat over nationale identiteit wordt vaak gewezen op de gebrekkige historische kennis van de gemiddelde Nederlander en de moeizame integratie van migranten als belangrijke factoren die onduidelijkheid met betrekking tot de precieze 'inhoud' van de Nederlandse nationale identiteit zouden veroorzaken. Om die reden is er vanuit de overheid afgelopen anderhalve decennium veel aandacht besteed aan het 'verduidelijken' van de Nederlandse nationale identiteit door revisie van het geschiedenisonderwijs en het integratiebeleid (Grevers en Ribbens, 2007, 9). Dit heeft onder andere geresulteerd in een nieuwe canon van de Nederlandse geschiedenis. Deze nieuwe canon - die door een speciale commissie is opgezet tussen 2005 en 2007- is sindsdien echter zelf onderwerp van debat. Zo zou de canon niet divers genoeg zijn en er te weinig aandacht worden besteed aan de schaduwkanten van de Nederlandse geschiedenis. Naar aanleiding van de kritiek stelde Ingrid van Engelshoven, de Nederlandse minister van onderwijs, cultuur en wetenschap, een nieuwe commissie samen die de canon kritisch onder de loep zou moeten nemen (NRC, 2019). Dit leidde vervolgens echter weer tot kritiek vanuit conservatieve kringen, omdat zij stellen dat er al meer dan genoeg aandacht is voor de schaduwkanten van de Nederlandse geschiedenis in de huidige canon (AD, 2019). Dit reflexieve debat over de Nederlandse geschiedenis leeft daarnaast niet alleen in de Nederlandse politiek, ook op breder maatschappelijk niveau vindt er steeds meer een reflexieve discours plaats over

de nationale geschiedenis. Zo ging een rapnummer van het satirische televisieprogramma Zondag met Lubach over de Nederlandse canon binnen een dag viraal (Omroep Brabant, 2019).

Op het gebied van integratie heeft de Nederlandse overheid in 2006, dezelfde periode als waarin de nieuwe canon werd samengesteld, de focus van het integratiebeleid verschoven van arbeidsmarktgerichte taalkunde, naar volledige acculturatie. Van migranten wordt hierbij verwacht dat ze naast het leren van de Nederlandse taal ook de Nederlandse normen en waarden onderschrijven en over genoeg kennis van de Nederlandse geschiedenis en samenleving beschikken (Verkaaik, 2009). De Nederlandse overheid probeert hiermee aan nieuwkomers duidelijk te maken dat Nederlands burgerschap meer is dan alleen een legale status, en dat er ook ‘belichaming’ van de Nederlandse identiteit bij komt kijken (Verkaaik, 2009).

Het nieuwe integratiebeleid kan samen met de nieuwe historische canon gezien worden als een poging van de overheid om de Nederlandse nationale identiteit vast te leggen voor zowel nieuwkomers als geboren Nederlanders, in de veronderstelling dat een nationale gemeenschap beter functioneert met een duidelijk gedefinieerde nationale identiteit en sterk cultureel-historisch bewustzijn (Smeekes, 2011).

Toch hebben al deze overheidsmaatregelen de reflexieve discours over de Nederlandse nationale identiteit niet kunnen beëindigen. Vooral op het gebied van tradities bestaat er nog een hoop maatschappelijke discussie. In Nederland is de meerderheid van nationale tradities christelijk van oorsprong, maar mede door secularisering en migratie is het aantal christenen in Nederland behoorlijk afgenomen (Grevers en Ribbens, 2007, 155). Sinds 2017 is er volgens de statistieken van het CBS (2018) zelfs sprake van een seculiere meerderheid in Nederland.

Deze veranderingen in de religieuze samenstelling van Nederland hebben er voor gezorgd dat veel van oorsprong christelijke tradities steeds meer onder druk komen te staan. Zo wordt er bijvoorbeeld steeds vaker om officiële erkenning gevraagd voor niet-christelijke religieuze tradities zoals het islamitische Suikerfeest (RTL nieuws, 2016). Dit kan echter op weerstand rekenen in voornamelijk nationalistische en conservatieve kringen. De directeur van het Nederlandse centrum van volkscultuur verklaarde deze weerstand als volgt: “*Dit gaat over de identiteit van Nederland. Mensen zijn bang dat het inwisselen van zo’n vrije dag ten koste gaat van de Nederlandse identiteit.*” (RTL nieuws, 2016). Een andere ontwikkeling is dat christelijke feestdagen worden ‘gesecculariseerd’. Zo ontstond er eind 2019 grote ophef op sociale media nadat winkelketen Lidl een folder voor de feestdagen publiceerde waarin het woord ‘kerst’ niet werd genoemd (Metronieuws, 2019).

Toch is niet alle discussie rondom Nederlandse tradities gerelateerd aan religie. Het Sinterklaasfeest is hier een voorbeeld van. Ondanks de christelijke oorsprong van deze traditie is het niet zozeer het religieuze karakter, maar de karikatuur ‘Zwarte Piet’ die ter discussie staat. Zo zou deze karikatuur racistisch zijn (Wekker, 2017). De afgelopen jaren zijn onder druk van anti-Zwarte Piet activisten op veel plekken in Nederland aanpassingen gedaan aan het uiterlijk van Zwarte Piet, tot groot ongenoegen of zelfs woede van Nederlanders die geen kwaad zien in deze traditie die ze al van

kinds af aan vieren (Wekker, 2017). Een andere discussie die volledig losstaat van religie is de discussie over de jaarlijkse oud en nieuw viering. Uit een peiling van I&O research blijkt dat inmiddels een kleine meerderheid van de Nederlandse bevolking voorstander is van een algemeen vuurwerkverbod. De steun voor dit verbod komt bovendien van zowel van links- als van rechts georiënteerde Nederlanders (NOS, 2019).

5.1 Onderzoeklocaties en Populatie

Ons veldwerkonderzoek is verdeeld over twee geografische gebieden in Nederland, getypeerd als de 'Randstad' en de 'provincie'. Onder de Randstad verstaan we de concentratie van steden in Westelijk Nederland. Dit zijn zowel de grote steden Amsterdam, Den Haag, Leiden, Rotterdam en Utrecht, als de kleinere steden en dorpen die hier tussen vallen. De randstad is het meest dichtbevolkte gebied van Nederland (CBS, 2011). Bovendien wonen er relatief veel migranten. Zo heeft 50,9 procent van de inwoners van de randstad een migratieachtergrond (CBS, 2019). De 'provincie' is een aanduiding die in Nederland regelmatig wordt gebruikt voor alle provincies buiten Holland en Utrecht. In ons onderzoek zal het Westelijke deel van de provincie Noord-Brabant gebruikt worden om 'de provincie' te typeren. Dit geografische gebied bevat namelijk zowel multiculturele provinciesteden zoals Roosendaal en Bergen op Zoom, als een breed scala aan dorpen waar de etnische samenstelling een stuk homogener is (CBS, 2019). Deze verdeling tussen multiculturele steden en homogene dorpen komt overeen met de meeste andere provincies van Nederland (CBS, 2019). Naast verschillen in etnische samenstelling zijn er ook zichtbare verschillen in traditie tussen de randstad en de provincie. Zo is bijvoorbeeld Zwarte Piet in de meeste randsteden aangepast terwijl men in provinciesteden als Roosendaal nog vasthoudt aan de traditionele Zwarte Piet. Daarnaast viert men in het zuiden van het land carnaval -en is het daar bovendien één van de belangrijkste tradities- terwijl dit in de randstad niet op grote schaal gevierd wordt. Wel komen veel Randstedelingen ieder jaar naar het zuiden om daar carnaval te vieren.

Tot slot richten wij ons in het veldwerkonderzoek op twee specifieke leeftijdsgroepen. In de hoofdvraag spreken we over 'oudere' en 'jongere' Nederlanders. Onder oudere Nederlanders verstaan wij hierbij mensen van 60 jaar en ouder, onder jongere Nederlanders mensen van tussen de 16 en 20 jaar oud. De Nederlandse bevolkingspiramide kent door de naoorlogse babyboom een vergrijzende trend. Hierdoor zijn er significant meer ouderen dan jongeren in Nederland (CBS, 2019). Toch kan die verdeling lokaal verschillen. Zo blijkt uit de meest recente demografische gegevens per gemeente dat het overschot ouderen meestal groter is in dorpen dan in de grotere steden (CBS, 2015).

Hoofdstuk 6

Nationale Identiteit en Identiteitsbesef in de provincie Noord-Brabant

Ruben Pfeijffer

Noord-Brabant heeft samen met de provincie Limburg een bijzondere relatie met de rest van Nederland. Het zijn namelijk twee provincies die historisch gezien niet altijd onderdeel van de Nederlandse staat zijn geweest, en waarvan bovendien delen in het zuidelijke buurland België liggen. Daarnaast bestaat de religieuze bevolking in Noord-Brabant en Limburg voornamelijk uit katholieken, in tegenstelling tot de protestantse religieuze meerderheid in de rest van het land. Deze geschiedenis heeft implicaties voor zowel de nationale identiteit van Noord-Brabanders als de tradities die ze vieren. Dit kan verklaard worden door het feit dat Noord-Brabant op zichzelf al voldoet aan drie van Smith's (1991, 14) fundamentele kenmerken die nodig zijn voor nationale identiteitsvorming. Deze drie kenmerken zijn: gebondenheid aan een historisch territorium of thuisland -het hertogdom Brabant is immers zo'n vierhonderd jaar ouder dan de Nederlandse staat- gemeenschappelijke mythen en historische herinneringen -vooral evident in lokale volkstradities zoals bijvoorbeeld Jas de Keistamper in Boxtel- en het bestaan van een gemeenschappelijke massacultuur – vaak gelinkt aan het gebruik van het Brabants dialect, en het bestaan van een Brabants 'volkskarakter' dat wordt getypeerd als 'katholiek', 'dorps' en 'bourgondisch' (PON, 2006). Toch berust het bestaan van deze zogenaamde Noord-Brabantse identiteit volgens het PON (2006) vooral op een mythe die vrijwel grenst aan zelfbedrog. De provincie Noord-Brabant is namelijk al lang niet meer de agrarische samenleving van weleer, het aantal praktiserende katholieken is drastisch afgenomen en een aanzienlijk deel van de Brabantse bevolking komt oorspronkelijk van buiten de provincie (PON, 2006)

Desalniettemin gaven alle negen jongere informanten die benaderd zijn voor dit onderzoek desgevraagd aan zichzelf eerder als Brabander dan als Nederlander te identificeren. De enige uitzondering hierop was een jonge vrouw die in de provincie Zeeland was geboren. Daarnaast werd het van oorsprong katholieke carnaval door informanten uit beide leeftijdscategorieën vaak genoemd als de traditie waaraan ze de meeste waarde hechten. Dit betekent overigens niet dat Noord-Brabanders geen enkele waarde hechten aan hun Nederlandse identiteit of aan tradities die breder worden gevierd in de rest van Nederland. Een sterke regionale identiteit hoeft immers niet noodzakelijk het identificeren met een overkoepelende nationale identiteit in de weg te staan. In dit hoofdstuk bespreek ik welke rol de Nederlandse nationale identiteit speelt voor Brabanders, in hoeverre ze zich van hun nationale identiteit bewust zijn en welke rol tradities hierin spelen.

6.1 Verschillen in opvattingen over de continuïteit van de Nederlandse Identiteit tussen jongere en oudere Brabanders

Uit de in totaal negentien focus group gesprekken en interviews die voor dit onderzoek zijn afgenomen blijkt dat er grote verschillen bestaan in de manier waarop jongere en oudere Brabanders naar hun Nederlandse nationale identiteit kijken. Hoewel beide categorieën de Nederlandse identiteit omschrijven als; vrij, open, nuchter, assertief, en zuinig, en de Nederlandse identiteit direct linken aan het vieren van ‘typisch’ Nederlandse tradities als koningsdag, bevrijdingsdag en sinterklaas, lijkt het verschil tussen beide leeftijdscategorieën vooral te bestaan in hun opvattingen over de continuïteit van de Nederlandse identiteit.

Uit de tien focus group gesprekken met oudere informanten bleek dat zij -op een zeldzame uitzondering na- invloeden als migratie, mondialisering en europeanisering als grote bedreiging ervaren voor de continuïteit van hun Nederlandse identiteit. Dit is in lijn met de overwegend negatieve connotaties die volgens Kennedy (2001,1) en Jensen, Arnett en McKenzie (2011, 1) vastkleven aan de invloed van het mondialiseringsproces op nationale identiteit. Zo werd in ieder focus group gesprek met oudere informanten met name migratie en de gebrekkige integratie van immigranten genoemd als belangrijke reden waarom de Nederlandse identiteit ingrijpend aan het veranderen zou zijn. Een oudere informant zei hierover:

*Het is toch ons land? Als we ergens anders naartoe gaan passen we onszelf toch ook aan?
Dan moeten buitenlanders zich ook aan Nederland aanpassen*

De tendens bij hen was vrijwel unaniem dat Nederland “*ons land*” is, als in ‘bezit’ van de Nederlander zonder migratieachtergrond, en dat “*buitenlanders*” zich maar moeten aanpassen of anders het land moeten verlaten. Dit sentiment is te linken aan Appadurai’s (2006,51) werk over het ontstaan van *predatory identities*. Veel oudere informanten hebben het gevoel dat de Nederlandse identiteit onder vuur ligt door de ‘opdringerige’ aanwezigheid van minderheden en dat deze alleen kan overleven als minderheden zich volledig aanpassen aan de meerderheidscultuur of vertrekken. Hierin zat geen verschil tussen oudere informanten uit een stads- of dorpsomgeving.

Oudere informanten hadden het gevoel dat juist ‘de Nederlander’ zich te veel aanpast aan nieuwkomers om hen op die manier zo goed mogelijk te accommoderen. De schuld hiervoor werd voornamelijk gezocht achter het tolerante karakter van de Nederlander en het bestaan van een zogenaamde ‘angstcultuur’ voor racisme en discriminatie in Nederland, en werd onder andere neergelegd bij de jongere generaties, de Nederlandse politiek en commerciële actoren. De gedachte dat tolerantie de Nederlandse identiteit in gevaar brengt lijkt paradoxaal, omdat ze hiermee in principe dus suggereren dat de Nederlandse identiteit wordt bedreigd door het feit dat Nederlanders die identiteit van tolerantie ook daadwerkelijk in de praktijk uitdragen. Tegelijkertijd werd er door meerdere oudere

informanten gepleit voor een mentaliteitsverandering die onvermijdelijk tot een verandering van de Nederlandse identiteit zou leiden. Een oudere informant deelde zijn standpunt hierover als volgt:

We passen ons al zoveel aan en toch blijven nieuwkomers steeds meer aanpassing eisen.

Ergens moet er een lijn getrokken worden

De regels van toebehoren, rolvulling en uitsluiting, waarmee nationale identiteit volgens Frijhoff (1992, 624-625) concrete invulling krijgt in de realiteit, zijn in de ogen van veel oudere informanten dus hoognodig toe aan verandering. Dit lijkt te suggereren dat in hun ervaring de veranderlijkheid van de Nederlandse identiteit op zichzelf niet eens zozeer het probleem is, zolang de etnische meerderheid maar de regie over deze verandering heeft. Verandering door invloeden van ‘buitenaf’ daarentegen lijken door oudere informanten ervaren te worden als een serieuze bedreiging voor de continuïteit van de Nederlandse identiteit. Voor oudere informanten lijkt nationale identiteit dus een soort ‘bezit’ te zijn dat in de eerste plaats toebehoort aan Nederlanders zonder migratieachtergrond, en waarin migranten alleen deel van mogen uitmaken zolang ze zich volledig naar de meerderheidscultuur schikken. In deze opstelling komt dus zowel de angst voor de invloed van het externe proces van mondialisering, zoals omschreven door Kennedy (2001,1) en Jensen, Arnett en McKenzie (2011, 1), als de angst voor de maatschappelijke invloed van minderheden, zoals omschreven door Appadurai (2006,51) duidelijk in terug.

Tijdens interviews met jongere informanten is een dergelijke angst voor het mondialiseringsproces veel minder nadrukkelijk naar voren gekomen. Zowel niet bij jongeren uit een stad- als dorpsomgeving. Ondanks dat tijdens alle interviews met jongere informanten migratie wel degelijk werd genoemd als belangrijke reden waarom de Nederlandse identiteit aan het veranderen is, werd in tegenstelling tot bij oudere informanten dit veel minder vaak als bedreiging voor de continuïteit van de Nederlandse identiteit ervaren. Slechts drie van de negen jongere informanten waren enigszins sceptisch over de wenselijkheid van ‘buitenlandse invloeden’ op de Nederlandse identiteit, terwijl de overige zes jongere informanten het voornamelijk als een verrijking van, of op zijn minst geen bedreiging voor, de Nederlandse identiteit zagen. Zij wezen hierbij vooral op de diversiteit die Nederland door migratie kent, en dat buitenlandse culturen inmiddels zijn geïntegreerd in de Nederlandse identiteit. Een jonge informant zei over de invloed van migratie:

Ik zie het meer als een verrijking, ik vind het juist iets hebben dat we meer van andere culturen kunnen leren of dat je ziet van oh ... zo kan het ook. Als het gaat over eten bijvoorbeeld van ... dat is super lekker eten. Iets totaal anders maar ook leuk en goed om mee te krijgen. Ik zie het eerder als een verrijking en niet als een verzwakking zeg maar van de Nederlandse identiteit.

Ik zie het wel iets toevoegen.

De drie wat sceptischere jongere informanten daarentegen, vrezen dat in Nederland door de veelzijdigheid aan culturen steeds vaker parallelle samenleving zullen ontstaan met polarisering en

verdeeldheid tot gevolg. In tegenstelling tot veel oudere informanten riepen zij echter niet op tot een mentaliteitswijziging. Ze leken zich eerder grotendeels bij dat vooruitzicht neer te leggen. Een mogelijke verklarende factor voor het grote verschil in perspectief tussen jongere en oudere informanten is de context waarin jongere informanten zijn opgegroeid. De invloed van mondialisering is voor oudere informanten een betrekkelijk nieuw fenomeen, terwijl deze voor jongere informanten zo goed als vanzelfsprekend is omdat ze in een sterk gemondialiseerde wereld zijn opgegroeid. Het opgroeien in een multiculturele samenleving kan bovendien betekenen dat jongeren in lijn met Allport's (1954) *intergroup contact theory* een heel ander beeld hebben van Nederlanders met een migratieachtergrond dan oudere informanten. Veel jongere informanten leken bovendien ook een ander beeld te hebben van de Nederlandse identiteit dan oudere informanten. Zo legden jongere informanten tijdens de interviews verhoudingsgewijs meer nadruk op tolerantie en de vrijheid jezelf te zijn als kernelementen van de Nederlandse identiteit. Daarnaast gaven jongere informanten aan zich eigenlijk überhaupt niet zo heel erg om hun nationale identiteit te bekommeren of er dagelijks bewust mee bezig te zijn. Dit kan dus eveneens mogelijk verklaren waarom ze zich minder lijken aan te trekken van de eventuele verandering van deze identiteit.

6.2 De rol van tradities in relatie tot het nationale identiteitsbesef van Noord-Brabanders

In lijn met het belang dat Verkaaik (2010, 69) toekent aan tradities, gaven zowel jongere als oudere Brabanders aan nationale tradities als belangrijke pijlers van de Nederlandse identiteit te ervaren. Vooral sinterklaas, koningsdag, bevrijdingsdag en de nationale dodenherdenking werden desgevraagd vaak als 'typisch' Nederlandse tradities genoemd. Daarnaast zijn er volgens hen ook internationale tradities die in Nederland typisch Nederlandse elementen bevatten, zoals bijvoorbeeld gourmetten met kerst. Informanten uit beide leeftijdscategorieën gaven aan zich het meest verbonden voelen met Nederland en andere Nederlanders op deze dagen. Hierin zat geen verschil afhankelijk van of mensen uit een stads- of dorpsomgeving komen. Op de vraag aan welke traditie zij de meeste waarde hechte antwoorde een jongere informant:

Ik denk Koningsdag.. als je dan ziet hoe het iedereen verbindt. Iedereen is op die dag daar echt mee bezig, gaat naar een festival, gaat de stad in of staat op de vrijmarkt. Iedereen heeft iets oranjes aan.. dat vind ik heel bijzonder dat dat alleen in Nederland is. Zeker dat je dan zelf met vrienden ook naar een festival gaat.. ik vind dat echt iets wat verbindt. Sinterklaas vind ik ook waardevol maar is meer als je klein bent. Het is wel heel leuk maar als je ouder wordt, wordt het ook weer anders dus als ik kiezen mag is het voor mij Koningsdag.

Dit sentiment is verklaarbaar, omdat tradities volgens Maria Grever en Kees Ribbens (2007, 57) als concrete uitingen van nationale identiteit een belangrijke vorm van houvast bieden. Tradities maken nationale identiteit tastbaar. Daarnaast zorgen tradities volgens Hobsbawm (1983, 2-3) voor historisch besef en staan ze bovendien ook symbool voor de continuïteit van een cultuur omdat ze door de tijd

heen redelijk onveranderd blijven. Op een enkele uitzondering na is voor veel oudere informanten de verandering van deze tradities daarom ook ondenkbaar, omdat dit volgens hen de Nederlandse identiteit te ingrijpend zou veranderen. Het zou een kink vormen in de continuïteit van de Nederlandse identiteit. Zij kunnen moeilijk voorstellen dat een traditie die ze altijd op een bepaalde manier gevierd hebben nu opeens zou moeten veranderen. Een oudere informant verwoorde dit in het kader van de Zwarte Pieten discussie als volgt:

Zwarte Piet is zwart, die was zwart toen we vroeger kleine meisjes waren en die blijft zwart.

Eventuele veranderingen aan Nederlandse tradities geeft hen het gevoel dat ze van hun nationale identiteit beroofd worden. Dit roept bij hen ook gevoelens van marginalisatie op. Andere oudere informanten ervoeren eerder juist een soort berusting bij het feit dat Nederlandse tradities -en daarmee de Nederlandse identiteit- veranderen, omdat zij het idee hebben dat de jongere generaties daar geen probleem mee hebben en zij uiteindelijk in het Nederland van de toekomst zullen moeten leven.

Dit vermoeden van oudere informanten lijkt inderdaad grotendeels bevestigd te worden door de interviews met jongere Brabanders. Hoewel de meerderheid van de jongere informanten zich net als oudere informanten wel degelijk aan discussies over Nederlandse tradities irriteerden, stonden ze meestal ofwel vrij positief of nogal onverschillig t.a.v. eventuele veranderingen van deze tradities. Zij hadden in tegenstelling tot oudere informanten veel vaker begrip voor de redenen waarom critici graag veranderingen in bepaalde tradities zouden willen zien. Zelfs wanneer ze het hier zelf niet mee eens waren. Voor de meerderheid van hen zouden bepaalde veranderingen daarom acceptabel zijn, en ervaren ze hierbij in tegenstelling tot oudere informanten niet noodzakelijkerwijs ook een ingrijpende verandering in hun nationale identiteit. Daarnaast zei een jongere informant die werkzaam is in een kinderdagverblijf dat de kinderen waarmee ze werkt zich niets van eventuele veranderingen zouden aantrekken, en dat ze derhalve ook niet bang is dat in hun ervaring hen iets ontnomen zal worden wanneer er veranderingen plaatsvinden:

Ik werk zelf in de kinderopvang.. al die veranderingen.. ik zie dat het bij de kinderen zelf echt helemaal niks uitmaakt. Daarom sta ik hier vrij nuchter in. Als het nodig is kunnen we de traditie veranderen. Alle rellen en alle discussies ook op straat onder ogen van de kinderen vind ik persoonlijk wat overdreven.

De meeste jongere informanten ervaren dus geen verlies aan nationale identiteit wanneer Nederlandse tradities veranderingen ondergaan

Toch zijn er ook enkele uitzonderingen op deze regel, vooral wanneer het op het jaarlijkse sinterklaasfeest aankomt. Drie van de negen jongere informanten gaven aan dat ze het vooral heel erg jammer zouden vinden voor hun toekomstige kinderen als er iets aan het uiterlijk van Zwarte Piet zou

veranderen, omdat zij dan dus misschien nooit het sinterklaasfeest zullen kunnen vieren zoals zij het zelf als kind ooit gevierd hebben. Een van de drie informanten zei hierover:

Ik vind het heel jammer dat dit gebeurt, ik weet niet of ik later met mijn kinderen zo sinterklaas wil vieren met heel deze heisa eromheen. Misschien wel door het gezeik wat hun hierdoor zullen krijgen op school

Ook onder enkele jongere informanten lijkt dus wel degelijk de angst te leven dat bepaalde veranderingen in belangrijke nationale tradities een kink zullen vormen in de continuïteit van de Nederlandse identiteit, en dat toekomstige generaties hierdoor dus in een ander Nederland zullen opgroeien dan dat zij zelf gedaan hebben. Er waren geen concrete aanwijzingen die dit onderlinge verschil bij jongere informanten zouden kunnen verklaren. Het wonen in een stads- of dorpsomgeving leek hierbij geen rol te spelen.

Hoofdstuk 7

Nationale Identiteit in de Randstad

Jelle van der Walle

In dit hoofdstuk focus ik op de nationale identiteit in de Randstad. Ook in deze regio is onderzoek gedaan in zowel een stad als in een dorp. Door de nationale identiteit te bestuderen, kan een brede basis worden gelegd om zo uiteindelijk de ervaringen omtrent de discussies over Nederlandse tradities te onderzoeken. Deze ervaringen, waarin ik kijk naar ervaringen van een jongere en een oudere groep mensen, lijken veelal voort te vloeien uit het gevoel en besef van de Nederlandse nationale identiteit.

7.1 Nationaal Identiteitsbesef

Het besef van het hebben van de Nederlandse nationale identiteit lijkt te verschillen per leeftijdsgroep. Van de zes individueel geïnterviewde ouderen, zijn er vijf die te kennen geven dat zij bewust bezig zijn met hun nationale identiteit. Zoals Smith (1991, 14) stelt, is de gebondenheid aan een thuisland een van de belangrijkste elementen voor de nationale identiteit. Dit lijkt overeen te komen met de meningen van de ouderen. Zo beweert een oudere uit het dorp:

Ik ben hier geboren, opgegroeid en ik ben hier nooit vandaan verhuisd. Op die manier zie je Nederland gewoon als thuisland, daar kan natuurlijk geen ander land tegenop. Die Nederlandse identiteit is dus echt niet iets wat alleen op je paspoort staat.

Hieruit blijkt dat deze oudere Nederland echt als een onderdeel van de eigen identiteit ziet. Daarnaast stelt een andere oudere, ditmaal uit de stad, dat het belangrijk is om te beseffen dat de verschillen tussen de landen deze verbondenheid versterken:

Je voelt je gewoon thuis in Nederland, niet in België, niet in Duitsland en ik voel me al helemaal geen Europeaan. Nederlanders, die pik je er zo uit.

Zo lijkt het hebben van een nationale identiteit en het besef hiervan voor de oudere leeftijdsgroep belangrijk. Ze lijken zich Nederlander te voelen als gevolg van hun omgeving. Turner (1975, 10) geeft aan dat de identiteitsvorming beïnvloed wordt door de groep waarin een individu zich bevindt, hetgeen terug is te zien in de uitspraken van de ouderen. De Nederlandse nationale identiteit lijkt voor deze vijf van de zes individueel geïnterviewde ouderen een belangrijk onderdeel van hun dagelijkse leven, daar zij aangeven hier dagelijks mee bezig te zijn.

Jongeren uit de Randstad, zowel uit het dorp als uit de stad, lijken hier echter anders over te denken. Vijf van de zes individueel gesproken jongeren geven aan niet of nauwelijks bezig te zijn met het hebben van een nationale identiteit. Zo stelt een van de jongeren zelfs dat dit eigenlijk de eerste

keer is dat hij nadenkt over deze onderwerpen. Dit schetst al een groot contrast met de ouderen uit de Randstad. Zo lijken deze jongeren, op de taal na, nauwelijks verschillen te zien tussen Nederland en buurlanden als Duitsland en België, terwijl deze verschillen volgens de oudere groep wel degelijk aanwezig zijn.

Voor de ouderen lijkt het gevoel van nationale identiteit op veel vlakken te gelden. Ruim de helft van de gesproken jongeren gaf echter aan dat het gevoel van nationale identiteit vooral opspeelt op het gebied van sport. Op het moment dat het Nederlands Elftal speelt, wordt er namelijk wel aandacht geschonken aan de nationale identiteit, omdat de jongeren zich dan wel verbonden voelen met Nederland. In dat geval komt het kernelement van Smith (1991, 14) terug, omdat de verbondenheid met het thuisland dan wel een belangrijke rol speelt. Op andere momenten lijkt dit echter niet het geval voor de jongeren uit de Randstad. De nationale identiteit is dan namelijk geen belangrijk onderwerp in hun leven. Slechts een enkeling van de zes individueel gesproken jongeren gaf aan hier ook op andere momenten mee bezig te zijn. Deze jongere, woonachtig in een dorp, vertelde dat er een aantal jaar geleden een Noord-Afrikaans gezin in de straat kwam wonen. Voor veel buurtbewoners kwam dit als een verrassing, daar er eerst louter blanke mensen zonder migratieachtergrond woonden. De jonge dorpeling legt uit:

De mensen hier hadden hier eigenlijk geen ervaring mee, dus er heerste wel een soort van spanning hier in de buurt. Ik merkte uiteindelijk wel verschillen in bepaalde dingen, maar er zijn absoluut nooit problemen geweest tussen de bewoners. Ik vond het juist wel leuk eigenlijk, weer eens iets anders dan anders.

Vanaf dat moment is de jonge dorpeling meer gaan nadenken over zijn nationale identiteit. Van de gesproken jongeren is dit de enige jongere die wel bewust bezig is met zijn of haar nationale identiteit. Desondanks komt de mening van deze jongere niet geheel overeen met de meningen van de ouderen. Vooral op het gebied van mondialisering en Europeanisering ligt deze jongere niet op één lijn met de ouderen.

7.2 Mondialisering en Europeanisering

Zoals Kennedy (2001, 1) beweert, gaat het proces van mondialisering vaak gepaard met het versplinteren van nationale samenlevingen en het vermengen van culturen. Mondialisering is een proces dat al eeuwen aan de gang is, maar lijkt in de afgelopen decennia in een stroomversnelling te zijn geraakt (Kennedy 2001, 8). Dit lijkt ook invloed te hebben op de nationale identiteit. Kennedy (2001, 5) geeft namelijk ook aan dat de gedeelde nationale identiteit binnen een land onder druk komt te staan door de mondialisering. Mede hierdoor lijken mensen zich veelal meer en meer vast te klampen aan hun eigen nationale identiteit en worden afwijkende zaken als het ware buitengesloten (Kennedy 2001, 14). Voor een deel lijkt dit ook terug te komen in het onderzoek in de Randstad. De

gesproken ouderen uit het dorp lijken minder open te staan voor andere nationale identiteiten dan de ouderen uit de stad en de jongeren uit zowel de stad als uit het dorp. Een voorbeeld hiervan is deze uitspraak van een oudere dorpling:

Je ziet steeds meer andere nationaliteiten hier in Nederland. Helemaal als je in Amsterdam kijkt. Ik denk zeker dat dat geen goede invloed heeft op ons land.

Een andere oudere dorpling voegt hier nog aan toe:

Een goed voorbeeld hiervan is de Nederlandse taal, je ziet steeds meer in het Engels. Dat moeten we niet willen.

Een duidelijk contrast lijkt hier te worden gevormd door de geïnterviewden uit de andere groepen. De eerder genoemde bewering van Kennedy (2001, 14) lijkt namelijk niet op te gaan voor de oudere stedelingen. Zo stelt een oudere uit de stad:

Als je door Amsterdam loopt, hoor je allerlei talen. Dat vind ik erg leuk. Het hoort ook wel bij deze tijd, het is juist een enorme verrijking. En nu ik erover nadenk, het openstaan voor anderen vind ik eigenlijk juist wel een belangrijk onderdeel van de Nederlandse identiteit.

Er lijkt dus een verschil te zijn op dit gebied tussen de oudere dorplingen en de oudere stedelingen. Alle drie de individueel geïnterviewde ouderen uit het dorp zien de mondialisering als een negatieve invloed op de Nederlandse nationale identiteit. De ouderen uit de stad staan hier veelal lijnrecht tegenover, daar deze de mondialisering eerder als een verrijking zien. Zo stelt een van de ouderen uit de stad dat de Ramadan of het Suikerfeest juist een leuke en interessante toevoeging is aan Nederland, maar geeft een oudere uit het dorp aan dat Nederland van oudsher christelijk is en islamitische tradities eigenlijk niet echt bij Nederland horen.

Dit is voor een deel ook terug te zien op het gebied van de Europeanisering. Alle gesproken ouderen uit het dorp lijken de Europese Unie en de invloed van het statenverband als negatief te beschouwen. Er heerst angst dat Nederland zijn soevereiniteit verliest, hetgeen Kennedy (2001, 9) toeschrijft aan de gedachte dat Nederland slechts een onderdeel van een groter geheel wordt. Deze ouderen lijken meer te hebben met het door Robertson (1995) beschreven concept *glocalization*, omdat zij zich eerder vast lijken te grijpen aan het lokale. Dit volgt ook uit de individuele interviews met de ouderen:

Europa begint steeds meer op één land te lijken, in plaats van een gebied met meerdere landen. Zeker met die coronacrisis, het is één groot circus.

Een andere oudere dorpling voegt hier aan toe:

We moeten oppassen dat we als Nederland niet opgeslokt worden door Europa, dat is het laatste wat we moeten willen.

De soevereiniteit van Nederland lijkt volgens de ouderen uit het dorp op het spel te staan. Ruim de helft van de gesproken ouderen uit de stad lijkt zich hier echter niet druk om te maken. Zo stelt een oudere stedeling:

Ik denk dat we, zeker in deze tijd van corona, sterker staan als geheel. En dat we als Nederland soevereiniteit zouden inleveren, daar geloof ik absoluut niet in.

Een andere stedeling uit de oudere leeftijdscategorie gaat nog een stap verder:

Die verschillende landen zijn er niet voor niets. We liggen in hetzelfde continent, maar gaan echt niet opeens samen met andere Europese landen. Die EU is een verband, geen afspraak om één land te gaan vormen. Nederland blijft gewoon het land waarin we nu leven.

Het concept van *belonging* lijkt terug te komen in deze uitspraak. *Belonging* is volgens Yuval-Davis (2006, 197) het gevoel om ergens bij te horen, in dit geval gaat het om het betrokken voelen bij de natiestaat. Wanneer we kijken naar Nederland en de Europeanisering, lijken de oudere dorplingen dit gevoel van *belonging* te verliezen op het moment dat de Europese Unie meer invloed uit zal oefenen op Nederland. Wanneer de soevereiniteit van Nederland volgens deze ouderen vermindert, voelen de gesproken oudere dorplingen zich minder betrokken bij het land. Deze ervaring lijkt voor de oudere uit de stad minder aanwezig. Op een enkeling na, lijken de oudere stedelingen het gevoel van *belonging* niet te verliezen, omdat

Nederland gewoon het land blijft waarin we nu leven.

Zo heerst er onder deze groep niet dezelfde angst als te zien is bij de oudere dorplingen.

Tussen de jongere dorplingen en jongere stedelingen uit de Randstad lijken er minder verschillen aanwezig dan tussen de twee oudere groepen uit de oudere leeftijdscategorie. Eerder werd al aangegeven dat het gros van de jongeren niet of nauwelijks bezig is met de nationale identiteit. Deze eensgezindheid lijkt ook op het gebied van mondialisering en Europeanisering grotendeels te zien binnen de jongere leeftijdscategorie. Slechts een enkeling van de zes individueel geïnterviewde

jongeren kon zich namelijk vinden in de meningen van de oudere dorpingen. Deze jongere uit het dorp merkte op:

Ik denk zeker dat Nederland over een tijdje niet meer op zichzelf staat. Zowel op economisch als op sociaal gebied. Of Europa echt één land wordt weet ik niet, maar het zal niet veel schelen, denk ik.

Deze mening staat bijna recht tegenover de meningen van de andere gesproken jongeren. Zo stelt een jongere uit hetzelfde dorp:

Ik denk niet dat de nationale identiteit echt in gevaar kan komen door de EU. Ik denk dat de nationale identiteit namelijk altijd wel zal blijven bestaan, aangezien Nederland gewoon Nederland blijft. Dus daar zal niks aan veranderen, verwacht ik. Het zal nooit ten koste van de soevereiniteit van Nederland gaan.

De geïnterviewde jongeren lijken de mondialisering en de Europese Unie juist vooral als iets positiefs te zien. Onder deze jongeren lijkt er geen angst te heersen voor het verlies van de soevereiniteit van Nederland, doordat zij aangeven dat Nederland op zichzelf blijft staan. Het verliezen van de soevereiniteit beschrijft Kennedy (2001, 9) als mogelijk gevolg van de mondialisering, maar dit lijkt niet van toepassing op deze jongeren. Ook het gevoel van *belonging* lijkt niet in het gedrang te komen voor beide groepen jongeren, omdat de jongeren aangeven dat Nederlanders altijd een aparte groep zal blijven en niet met inwoners van andere landen op zal gaan in één Europese gemeenschap. Zoals Yuval-Davis (2006, 207) beweert, is er niet altijd slechts sprake van *belonging* tot een stuk land met specifieke grenzen, zoals een natiestaat, maar ook *belonging* tot een bepaalde gemeenschap. In dit geval is dat dus de Nederlandse gemeenschap zelf, en niet Nederland als natiestaat. Dit concept lijkt toepasbaar op de ervaringen van het grootste deel van de jongeren uit de Randstad. Eén van de jongeren beweerde immers:

Ik voel me zeker niet opeens een Europeaan, maar gewoon een Nederlander. Maar dat betekent niet dat ik de EU iets slechts vind.

Een andere jonge stedeling voegde hieraan toe:

Ik zal me altijd meer betrokken voelen bij Nederlanders dan bij mensen uit andere landen. Ik denk niet dat dat zal veranderen op het moment dat Europa belangrijker wordt dan nu.

De jongeren uit de Randstad lijken zich dus minder betrokken te voelen bij Nederland als natiestaat, maar meer bij de Nederlandse gemeenschap zelf. Er lijkt geen angst te heersen voor het verlies van de Nederlandse nationale identiteit op het gebied van mondialisering en Europeanisering.

Zo lijkt er een duidelijk verschil te ontstaan tussen de ouderen en jongeren uit de Randstad op het gebied van nationale identiteit. Bijna elke individueel geïnterviewde oudere geeft aan bewust bezig te zijn met de Nederlandse nationaliteit, terwijl de jongeren, op een enkeling na, te kennen geven hier niet of nauwelijks mee bezig te zijn. Ouderen lijken hier conservatiever in te zijn, mede doordat zij zich vaker lijken te richten op het lokale, hetgeen terugkomt in het concept van *glocalization* (Robertson 1995). De nationale identiteit lijkt voor deze ouderen een belangrijk onderdeel van het lokale. De ouderen uit de stad hebben echter wel minder vrees voor het verlies van deze nationale identiteit in de context van mondialisering en Europeanisering dan de ouderen uit het dorp. Vijf van de zes individueel geïnterviewde jongeren kunnen zich hierin vinden, daar deze groep niet verwacht dat de Nederlandse nationale identiteit erg onder druk zal komen te staan door de toenemende mondialisering. Het gevoel van *belonging* lijkt niet onder druk te staan bij deze jongeren. Zo lijkt er geen significant verschil te zijn tussen de jongeren uit de stad en de jongeren uit het dorp, omdat de beide groepen niet verwachten dat Nederland soevereiniteit in zal leveren. De ouderen uit de stad lijken op het gebied van vrees voor het verlies van de Nederlandse nationale identiteit in veel gevallen dezelfde mening te hebben als de jongeren, terwijl de ouderen uit het dorp hier op dit gebied vaak lijnrecht tegenover staan.

Hoofdstuk 8

De ervaringen van Noord-Brabanders omtrent discussies over nationale tradities en waardoor deze volgens hen worden veroorzaakt

Ruben Pfeijffer

In het eerste hoofdstuk heb ik besproken hoe jongere en oudere Brabanders naar nationale tradities kijken in relatie tot hun nationale identiteit. Hierin werd gesteld dat in lijn met het belang dat Verkaaik (2010, 69) toekent aan nationale tradities, Brabanders deze inderdaad als belangrijke pijlers van hun Nederlandse identiteit ervaren. In dit hoofdstuk zal ik bespreken hoe Brabanders de verschillende discussies over nationale tradities ervaren, en wat zij zien als de belangrijkste redenen dat deze discussies de laatste decennia een prominentere rol zijn gaan spelen in het maatschappelijke debat.

8.1 Waarom discussies over nationale tradities volgens Noord-Brabanders de laatste jaren een prominentere rol zijn gaan spelen

Bij de analyse van de data uit de focus groups en interviews zijn een aantal algemene trends zichtbaar geworden. Zo is in alle negentien focus group gesprekken en interviews -zowel met jonge als oudere informanten- naar voren gekomen dat de komst van migranten vaak als belangrijke oorzaak wordt gezien voor het ontstaan van discussies over Nederlandse tradities. Hierin waren geen duidelijke verschillen zichtbaar tussen informanten uit een stads- of dorpsomgeving. Een jongere informant zei over de rol die migranten volgens hem spelen:

Ja, Sinterklaas en dat zulk dingen. Iedereen vond het prima behalve mensen met een kleur die op Zwarte Piet zelf leken. Het klinkt racistisch, maar mensen met een donkere huidskleur komen van oudsher niet uit Nederland zelf zeg maar.. Cariben, Turkije, Marokko.. Je hoort vaak dat die groepen het niet met deze traditie eens zijn, ik kan me daar van de ene kant wel iets bij inbeelden, je ziet iemand met een donkere huidskleur voor een blanke man op een wit paard werken en dat klinkt ook gewoon raar weet je wel, maar... ik vind dat je niet meteen vanuit het beeld moet denken dat hier een racistische gedachte achter zit.

Oudere informanten die zich fel uitlieten over migranten die kritiek uiten op Nederlandse tradities, benadrukten opvallend vaak dat het huns inziens wel slechts om een kleine groep 'buitenlanders' gaat en ze verder geen problemen hebben met migranten in het algemeen. Dit lijkt de eerdere conclusie uit het eerste hoofdstuk te ondersteunen, dat het proberen uitoefenen van invloed op de Nederlandse identiteit of Nederlandse tradities door etnische minderheden het ontstaan van *predatory identities* in de hand kan werken (Appadurai, 2006, 51). Kritische migranten die zich actief met tradities bemoeien lijken namelijk het gevoel van dreiging te vergroten, terwijl passieve migranten duidelijk minder of zelfs niet als bedreiging worden ervaren. Het kan echter ook zo zijn dat de toevoeging dat slechts een kleine minderheid 'buitenlanders' als een probleem wordt gezien simpelweg een manier is van

informanten om eventuele beschuldigingen van racisme te voorkomen. Sociaal wenselijke antwoorden zijn bij interviews over dit onderwerp immers niet uit te sluiten.

Nederlanders met een migratieachtergrond die kritiek uiten op Nederlandse tradities werden verder zowel door meerdere jongere als oudere informanten verweten dat ze Nederlandse tradities niet goed begrijpen, of dat het beroepsdemonstranten zijn die continu op zoek gaan naar onderwerpen om tegen te kunnen demonstreren. Volgens Smeekens (2011, 169) zijn Nederlandse tradities en hun symbolische functie veelal gebaseerd op een nationale geschiedenis waarin migranten nauwelijks vertegenwoordigd zijn. Babadzan (2000, 150) voegt hieraan toe dat de symbolische functie van deze tradities voor migranten als gevolg hiervan voor hen vaak minder belangrijk is. Volgens Grever en Ribbens (2007, 11) verliezen tradities hierdoor bij deze groep erkenning. Dit verklaart wellicht waarom Nederlanders met een migratieachtergrond zich vaker kritisch uitlaten over Nederlandse tradities.

Jongere informanten die wél begrip hadden voor de motieven van critici met een migratieachtergrond en open stonden ten aanzien van eventuele verandering van tradities erkenden eveneens dat veel discussies over Nederlandse tradities nooit zouden zijn ontstaan zonder de instroom van migranten. Naar hun beleving zouden Nederlanders anders waarschijnlijk onbewust zijn gebleven van de vermeende racistische aspecten van Nederlandse tradities. Een jonge informant die begrip had voor de kritiek van migranten op Nederlandse tradities zei hierover:

Voordat migranten hierheen kwamen waren de tradities zo normaal dat we daar waarschijnlijk ook nooit kritisch naar keken.

Naast Nederlanders met een migratieachtergrond werd ook de media in enkele focus group gesprekken met oudere informanten gelaakt voor het feit dat ze een podium geven aan critici van Nederlandse tradities. Jongere informanten wezen hierbij vooral naar de invloed van sociale media. Volgens hen heeft tegenwoordig dankzij sociale media iedereen een platform waarop ze hun mening over Nederlandse tradities kunnen ventileren en is het vervolgens ook heel erg makkelijk om via dat platform gelijkgestemden te mobiliseren.

Een andere belangrijke veroorzaker die werd genoemd door oudere informanten is de commerciële sector. Zo werd er tijdens de discussie over de feestdagenfolder van de Lidl gesteld dat de commerciële sector uit winstbejag of om als doel een ‘woke’ imago te creëren er alles aan doen om zoveel mogelijk minderheden te pleasen en dat dit uiteindelijk vaak ten kosten gaat van Nederlandse tradities. Een oudere informant zei hierover:

Veel buitenlanders maken zich er niet eens druk over. Dus ik snap niet zo goed waarom zo'n kleine minderheid per se gepleased moet worden ten koste van de meerderheid

Dit was volgens oudere informanten vooral het geval bij de discussies over namen, zoals dus bij de feeststol van de Lidl of producten als de moorkop en negerzoen. Ook in interviews met jongere informanten kwam de invloed van de commerciële sector ter sprake in relatie tot de feestfolder discussie. Bij hen was er echter veel meer sprake van onverschilligheid. In vrijwel alle interviews met jongere informanten kwam naar voren dat de naamswijzigingen in hun ogen onnodig of overdreven zijn, maar dat mensen die zich aan de naamswijzigingen irriteren zich enorm aanstellen. Zelf trokken ze zich er verder nauwelijks iets van aan.

Diezelfde onverschilligheid is de reden dat tijdens focus group gesprekken met oudere informanten, jongeren zelf ook niet buiten schot bleven als vermeende medeveroorzakers van discussies over Nederlandse tradities. Zo werd er over jongeren gesteld dat zij in het algemeen vrij onverschillig tegenover verandering van Nederlandse tradities staan, en dat door deze onverschilligheid discussies over Nederlandse tradities steeds makkelijker mogelijk worden gemaakt. Jonge politici als Klaver en Jetten werden in één van de focus group gesprekken met ouderen ook genoemd, zij zouden zich namelijk actief in de discussie mengen om zich op die manier als antiracistisch te profileren, en daarmee de discussies over Nederlandse tradities politiseren.

Tot slot werd door oudere informanten ook diverse malen de invloed van de VN en de EU genoemd. Vanuit deze instituten zouden mensen die niets van onze tradities begrijpen, Nederlanders met een migratieachtergrond ophitsen om tegen Nederlandse tradities in verzet te komen. In het kader van de Zwarte Pieten discussie zei een oudere informant hierover:

Deze discussie wordt ons opgelegd vanuit het buitenland. Door een zwarte vrouw bij de VN die niets van onze traditie begrijpt. Zij heeft een klein groepje zwarte Nederlanders opgehitst om in opstand te komen tegen Zwarte Piet.

Jongere informanten daarentegen hadden juist helemaal niet het idee dat discussies over Nederlandse tradities in het buitenland leven. Slechts één jongere informant wist een voorbeeld te noemen waarin Kim Kardashian zich met het sinterklaasfeest had bemoeid. Verder hadden jongere informanten niet het idee dat deze discussies op EU of VN niveau werden besproken, maar werd hierbij meestal wel direct gesteld dat ze zich hierin ook niet echt hadden verdiept. Net als in het eerste hoofdstuk geconstateerd werd in relatie tot nationale identiteit, lijkt dus ook in relatie tot nationale tradities de angst voor het proces van mondialisering zoals omschreven door Jensen, Arnett en McKenzie (2011, 1) vooral bij oudere informanten te heersen, terwijl hier bij jongere informanten nauwelijks sprake van is.

Als antwoord op de vraag waarom deze discussies pas recentelijk op maatschappelijk niveau worden gevoerd en niet eerder op deze schaal, suggereerden oudere informanten vooral dat het aantal 'buitenlanders' flink zou zijn toegenomen de afgelopen decennia, waardoor Nederlanders met een migratieachtergrond volgens hen nu in de veronderstelling zouden zijn invloed uit te kunnen oefenen

op de Nederlandse identiteit en tradities, of deze zelfs geheel naar hun eigen hand te kunnen zetten. Ook werd hierbij door oudere informanten naar individuele instigatoren verwezen als Sylvana Simons en ‘dat vrouwtje bij de VN’ -verwijzend naar Verene Shepherd- als recente aanjagers van de discussies. Jongere informanten daarentegen zagen vooral een samenkomst van omstandigheden, zoals: het groeiende aantal migranten, de opkomst van sociale media en de afname van religiositeit in Nederland. Zij waren aanzienlijk minder gefocust op te toename van migratie alleen als oorzaak van discussies over Nederlandse tradities.

8.2 De ervaringen van Noord-Brabanders met betrekking tot discussies over nationale tradities

De manier waarop discussies over Nederlandse tradities worden ervaren varieert hevig tussen de twee leeftijdscategorieën en per discussie. Wat uit de data vooral blijkt is dat bij oudere informanten hun ervaringen eigenlijk grotendeels op één lijn liggen, terwijl er bij jongeren veel meer sprake is van onderlinge verschillen. Tussen informanten uit een stads- of dorpsomgeving zaten verder geen duidelijke verschillen.

Om aan het begin van het onderzoek een beter beeld te krijgen van welke discussies het meest leven bij onze oudere informanten is hen in ieder focus group gesprek gevraagd te noemen aan welke discussies over Nederlandse tradities zij als eerste denken. Hierbij was de Zwartepietendiscussie overtuigend de meest genoemde discussie, gevolgd door de discussie over het vuurwerkverbod bij oudejaarsavond, en de discussie over de namen van producten als de ‘negerzoen’ en ‘moorkop’. Als we de namen van deze producten echter niet meerekenen als traditie, werd carnaval als derde het vaakst genoemd.

De manier waarop deze discussies ervaren worden verschilde bij oudere informanten aanzienlijk per discussie. De Zwartepietendiscussie werd in de focus group gesprekken met ouderen voornamelijk met vrij krachtige termen omschreven. Zo werd de discussie o.a. ‘onzin’ ‘vergezocht’ ‘vermoeiend’ en ‘waardeloos’ genoemd. Er heerste bij ouderen veel onbegrip over waarom het uiterlijk van Zwarte Piet een probleem zou vormen voor andere mensen. Daarnaast was een veelgehoord argument dat ‘Zwarte Piet altijd al zo is geweest’ en dat het daarom nergens op slaat dat nu nog te veranderen. In de focus group gesprekken met oudere informanten is het geheel niet voorgekomen dat er informanten waren die begrip hadden voor de Zwarte Piet discussie. Dit was anders in de individuele interviews die ik met jongere informanten heb gevoerd. Hoewel hier ook informanten waren die moeite had begrip op te brengen voor de Zwartepietendiscussie, stelden de meerderheid van de jongere informanten dat ze wel begrepen waarom mensen aanstoot aan Zwarte Piet kunnen nemen. Hierbij werd door enkele informanten wel gesteld dat dit vooral komt door de impressie die Zwarte Piet mogelijk afgeeft op mensen die onbekend zijn met de traditie, terwijl de intentie erachter eigenlijk veel onschuldiger is. Een van de jongere informanten zei hierover:

Ik begrijp hun gedachten erachter wel.. het zijn zwarte onderdanen... slaven.. maar ze zijn zwart omdat ze door de schoorsteen zijn gekomen, ze komen uit Spanje. Ik snap dat zij als zij niet in die traditie zitten het misschien racistisch kunnen vinden en zien als een probleem maar niemand legt de link hier met slavernij. Geen enkel kind gaat er hier racistisch mee om.. niemand gaat er hier racistisch mee om” .

Daarnaast ergerden bijna alle jongere informanten zich aan de toon van de discussie en het feit dat deze nu al jaren gaande is. Dit was ook bij oudere informanten een belangrijk thema tijdens de focus groups. Zo werd er door enkele oudere informanten gesuggereerd dat ze eventueel welwillend zouden zijn ten aanzien van verandering van Zwarte Piet als dat de discussie zou beëindigen, maar waren ze tegelijkertijd sceptisch of het dan ook daadwerkelijk daarbij zou blijven en er niet weer een nieuw onderwerp van discussie zou worden gezocht.

In tegenstelling tot de Zwarte Pieten discussie stonden de oudere informanten die ik tijdens de focus groups heb gesproken wel een stuk positiever ten aanzien van de discussie over een eventueel vuurwerkverbod op oudejaarsavond. Zij stelden dat ze zich al jarenlang irriteren aan het zware vuurwerk dat tegenwoordig afgestoken wordt, en vinden dat de nadelen van het vuurwerk niet opwegen tegen de voordelen. Wel waren ze van mening dat er voor vuurwerkkliefhebbers eventueel een alternatief moet komen zoals een professionele vuurwerkshow op een centraal punt in de gemeenschap. Jongere informanten waren iets minder eensgezind positief ten aanzien van deze discussie. Hoewel de meesten van hen net als ouderen begrip hadden voor het feit dat de discussie afgelopen jaren fel werd gevoerd en nu ook daadwerkelijk tot een verbod heeft geleid, gaven enkele jongeren aan dat ze het stiekem toch wel jammer zouden vinden als het niet meer mag, omdat ze zelf altijd vuurwerk hebben afgestoken of er graag naar keken. Toch leek ook binnen die groep duidelijke animo te zijn voor een eventueel alternatief op een centraal punt. Een jongere informant zei hierover:

Ik vind dat er met oud en nieuw veel ongelukken gebeuren. Waarom steek je het af? Geeft het een kick of vind je het mooi? Dan denk ik dan kan je net zo goed op meerdere plekken in een stad vuurwerkshows geven. Dat is veel mooier en doet niks af aan het feest en aan de betekenis die er achter zit. Dat is misschien wel wat persoonlijk.. ik heb niks met vuurwerk, Ik vind een vuurwerkshow mooier

Dit jaar ontstond er voor het eerst in Nederland ook een wat fellere discussie over de regionale traditie Carnaval. Deze discussie stond net als bij de Zwarte Pieten discussie vooral in het teken van racisme en kon onderverdeeld worden in een aantal kleinere sub-discussies over: het coronalied, coronapakken en racistische carnavalsoutfits. De meningen van onze informanten over deze discussies verschilden per sub-discussie. Wat vooral opviel was dat er zowel bij oudere als jongere informanten vaak sprake was van een duidelijke inconsistentie tussen hun ervaringen met betrekking tot de Zwartepietendiscussie, en racisme gerelateerde discussies met betrekking tot carnaval. Zo werd door

veel informanten uit beide leeftijdscategorieën over het ‘coronalied’ gezegd dat het geen satirisch nummer is, maar beledigend of zelfs racistisch en daarom niet thuishoort in carnaval. Opvallend genoeg zaten daar ook informanten tussen die eerder totaal geen begrip hadden voor de discussie over Zwarte Piet. Andersom heb ik hetzelfde geconstateerd. Dat er informanten waren die wél begrip hadden voor de Zwartepietendiscussie, maar geen enkel probleem zagen in het coronalied in relatie tot carnaval. Volgens deze informanten was tijdens carnaval alles een geldig doelwit voor satire. Over het coronapak waren de meeste informanten een stuk milder dan over het coronalied. Vooral toen ik ze sprak voordat het coronavirus ook in Nederland was uitgebroken. Daar konden ze destijds wel de humor van in zien. Ook de informanten die ik na de uitbraak van het coronavirus heb gesproken waren op één uitzondering na van mening dat een coronapak moet kunnen tijdens carnaval. Een andere inconsistentie die ik ben tegengekomen is dat jongere informanten die begrip hadden voor actievoerders tegen Zwarte Piet, het totaal belachelijk vonden dat KOZP tijdens carnaval in het Zuiden van het land zou komen controleren op racistische carnivalsoutfits. Een jongere informant zei hierover:

Dat vind ik flauw, carnaval is een feest. Iedereen trekt aan wat hij wil. Bij het Café de Moriaan is iedereen verkleed als “Moriaantjes”. Ik zou me ook niet beledigd voelen als een donker getint iemand zich blank zou schminken of zo. Het is carnaval, laat iedereen aandoen wat hij wil.

Vrijwel alle informanten waren het er over eens dat er tijdens Carnaval nauwelijks sprake is van racistische outfits, en dat de intentie achter de outfits waarover geklaagd wordt -zoals indianenkostuums en dergelijke- vaak helemaal niet slecht is. Net als bij de Zwartepietendiscussie was een veelgehoord commentaar op de critici dat ze een traditie veroordelen zonder deze te begrijpen. De meeste informanten aan wie ik vroeg of ze bij hun kledingkeuze voor carnaval ook rekening zouden houden met de eventuele discussie die het op zou kunnen leveren, waren van mening dat dit voor hen geen rol speelde. Slechts een enkeling gaf aan daar toch eventueel rekening mee te houden om een ongemakkelijke confrontatie te voorkomen.

Hoofdstuk 9

Tradities en Discussies in de Randstad

Jelle van der Walle

De nationale identiteit lijkt uit verschillende onderdelen te bestaan, waaronder een binding met de natiestaat en met andere inwoners van dezelfde natie. Tradities lijken voor veel mensen eveneens een van deze onderdelen te zijn. Volgens Verkaaik (2010) zijn nationale tradities zelfs een van de belangrijkste elementen van de nationale identiteit. In hoofdstuk 7 over nationale identiteit in de Randstad is naar voren gekomen dat voor sommige mensen uit de Randstad de Nederlandse nationale identiteit onder druk lijkt te staan. Een van de redenen voor dit sentiment lijkt te zijn dat er discussies aan de gang zijn over een aantal Nederlandse tradities. Zoals in de inleiding is aangegeven, zijn tradities als Sinterklaas, oud en nieuw of het Kerstfeest elk jaar onderdeel van deze verschillende discussies. Het is daarom van belang om te kijken wat de gevolgen zijn van deze discussies in de Randstad op het gebied van de nationale identiteit. Er lijken verschillende redenen te zijn voor deze discussies, wat er mede voor zorgt dat deze discussies op meerdere manieren worden ervaren door jongeren en ouderen uit de Randstad. In dit hoofdstuk kijk ik naar de oorzaken en ervaringen van de discussies.

9.1 Tradities en Cultural Purity

De gesproken ouderen, zowel uit de stad als uit het dorp, geven aan dat Nederlandse tradities voor hen belangrijk zijn inzake de nationale identiteit. Het erkennen en vieren van de tradities zorgt voor een groter besef van de nationale identiteit. Dit heeft te maken met de *cultural purity*, wat Kennedy (2001, 19) beschrijft als het behouden van de oorspronkelijke cultuur, zonder dat dit vermengt met vreemde culturen. Dit geldt met name voor de tradities die de ouderen ook daadwerkelijk classificeren als Nederlandse traditie. Zo zijn Sinterklaas en Koningsdag voorbeelden van tradities die deze groep onder Nederlandse tradities scharen. Kerstmis wordt hier veelal niet onder geschaard. Zo stelt een oudere stedeling:

Kerstmis is natuurlijk wel een traditie die elke Nederlander kent. Echter heeft het zo 'n internationaal karakter, dat het niet echt Nederlands is. Sinterklaas bijvoorbeeld, dat vind ik wel echt Nederlands.

De overige ouderen zijn het hiermee eens. Zo lijken alle gesproken ouderen waarde te hechten aan de Nederlandse tradities, voornamelijk door het Nederlandse karakter van deze tradities.

9.2 Gedachtes Achter Tradities

De manier waarop de ouderen waarde hechten aan deze Nederlandse tradities, lijkt echter wel te verschillen tussen de ouderen uit het dorp en de ouderen uit de stad. Alle oudere dorpelingen hebben

aangegeven waarde te hechten aan de achterliggende gedachte van een traditie. Een van deze dorpelingen betoogt aangaande de achterliggende gedachte:

Het is juist de reden dat die traditie er is, natuurlijk sta je daar dan bij stil.

Zo lijkt de basis van de traditie nog altijd belangrijk te zijn voor de ouderen uit het dorp. De ouderen uit de stad lijken het hier veelal niet mee eens te zijn. Op een enkeling na, geeft elke gesproken oudere stedeling te kennen dat de achterliggende gedachte van de traditie niet relevant is voor hen. Een van hen stelt:

Sinterklaas is bijvoorbeeld puur een familiefeest voor ons. Eigenlijk net als Kerst. Dan draait het hier om het samenzijn met familie, niet om de gedachtes achter deze traditie.

Een gelijkgestemde oudere uit de stad voegt hieraan toe:

Ik heb met deze tradities nooit het idee dat ik moet terugblikken of zo, zeker niet met de christelijke. Het gaat me erom dat je met elkaar bent, zowel met het gezin als met een groter deel van de familie.

Zo ontstaat er hier een verschil, daar de ouderen uit het dorp deze achterliggende gedachte veelal wel belangrijk lijken te vinden.

De jongeren uit de Randstad, zowel uit de stad als uit het dorp, lijken zich doorgaans meer te kunnen vinden in de meningen van de ouderen uit de stad. Alle individueel gesproken jongeren geven te kennen dat zij zich eigenlijk nooit bezig houden met de achterliggende gedachten van de Nederlandse tradities. Het gaat deze jongeren vooral om de invulling van een dergelijke traditie. Zo stelt een jongere stedeling:

Op Koningsdag ga ik altijd gewoon wat leuks doen in de stad of naar een festival. Dat de koning jarig is, maakt me verder niks uit. Het is een goede reden voor een feestje, meer niet.

Een andere jongere uit de stad voegt hieraan toe:

Dagen als Pinksteren of Hemelvaart doen me verder niks. Het is lekker dat je vrij bent, maar dat is het ook wel.

Deze twee quotes laten zien dat de achterliggende gedachte van een traditie vaak niet van groot belang wordt geacht door de jongeren uit de Randstad. Dit zou een verband kunnen hebben met het punt dat jongeren minder waarde hechten aan tradities als onderdeel van de nationale identiteit.

Dit lijkt terug te zien als er wordt gekeken naar de discussies over de Nederlandse tradities. De onder druk staande tradities lijken onontkoombaar aan veranderingen. Ouderen uit het dorp lijken dit veelal te wijten aan de mondialisering, daar er volgens hen mede door dit fenomeen tegenwoordig meer mensen met verschillende nationaliteiten en achtergronden woonachtig zijn in Nederland. Zo vertelt een oudere dorpeling:

Zonder mondialisering hadden we deze discussies niet. Geldt ook voor buitenlandse invloeden in het algemeen. Dat weet ik zeker. Dan had niemand, maar dan ook niemand, aandacht geschonken aan dit schijnprobleem.

Dit lijkt terug te komen in de theorie van Grevers en Ribbens (2007), daar er door de mondialisering minder sprake lijkt te zijn van een gedeelde geschiedenis. Deze oudere dorpeling geeft namelijk aan te denken dat er zonder mondialisering geen discussies zouden zijn, daar de buitenlandse invloeden lijken te zorgen voor een afname van de gedeelde geschiedenis. Volgens Smeeke (2011, 166) is het gedeelde besef van de nationale geschiedenis en de nationale tradities mede hierdoor immers afgenomen. Door deze afname lijken de tradities niet meer dezelfde kracht te hebben als in de periode waar de discussies minder aanwezig waren. Dit zou dan een verklaring kunnen zijn voor de meningen van de oudere dorpelings, daar zij dikwijls aangeven dat tradities niet meer zo belangrijk lijken te zijn als vroeger.

9.3 Internet en Media

Volgens de ouderen uit de stad en de beide groepen jongeren lijkt er echter een andere drijfveer te zijn voor de discussies. Door de enorme opkomst van het internet, is iedereen in staat met elkaar in contact te komen en ideeën uit te wisselen. Op een enkeling na, stelt elke oudere stedeling dat de media en het internet de voornaamste oorzaken zijn voor het ontstaan en het verheugen van de discussies. Zo beweert een oudere uit de stad:

Iedereen kan op internet plaatsen wat hij of zij wil. Daarom kom je makkelijk in contact met mensen die dezelfde mening zijn toegedaan. Op die manier proberen veel mensen iets te bereiken met hun standpunt.

Een andere oudere stedeling voegt hieraan toe:

Je krijgt veel sneller verdeeldheid. En ik kan me best voorstellen dat mensen soms in hun vrije tijd radicale taal uit willen slaan op Twitter of Facebook, omdat ze dan tenminste gehoord worden.

Ook een jongere stedeling is van mening dat iedereen op sociale media zomaar een discussie aan kan wakkeren:

Er zijn genoeg mensen op het internet die maar wat roepen. Ik kan nu bijvoorbeeld tweeten wat ik wil, en voor je het weet heb je een nieuwe discussie gestart.

Media zorgen ervoor dat meningen veel sneller verspreid worden dan vroeger. Zonder deze media zou de Zwarte Piet wellicht geen onderwerp zijn in het buitenland, terwijl de 'Blackface' nu zelfs bekend is in de Verenigde Staten en bij de Verenigde Naties.

9.4 Commercie

Ruim driekwart van de gesproken ouderen noemt nog een in hun ogen belangrijke oorzaak van deze discussies. Commercie lijkt volgens deze groep vaak een belangrijke rol te spelen. Als er wordt gekeken naar de discussie rondom de naam van het Kerstfeest, wordt de commercie al snel genoemd als reden. Een van de ouderen uit de stad geeft aan:

Ik denk altijd, van mij hoeft dat niet zo. Net als Paaseitjes en Lente-eitjes. Ik denk ook dat het voor 200 procent commercieel is ingegeven. Dat vind ik overdreven, hier viereen we gewoon Kerst.

Een oudere uit het dorp geeft te kennen dat het puur om de verkoop gaat:

Het draait allemaal om geld hè. Als Feest meer oplevert dan Kerst, is dat een makkelijke keus voor ze.

De commercie wordt echter maar door een enkeling uit de jongere doelgroep genoemd als reden voor bepaalde discussies over Nederlandse tradities. De overige jongeren lijken dit niet te beschouwen als een noemenswaardige oorzaak voor deze discussies.

9.5 Vuurwerk

Op het gebied van de discussies over het vuurwerk en het verbod hierop lijkt er een duidelijke tweedeling te zijn tussen de jongeren en de ouderen uit de Randstad. Beide groepen lijken het ermee eens te zijn dat het afsteken van vuurwerk rondom oud en nieuw niet meer van deze tijd is. De redenen die worden gegeven lijken echter wel ver van elkaar te liggen. Zo stellen alle gesproken ouderen dat zij met name overlast ervaren van het vuurwerk. Veiligheid en geluidsoverlast lijken veelal in het gedrang te komen volgens deze groep. Een oudere dorpling geeft aan:

Die knallen die je af en toe hoort, dat is toch niet normaal meer. Ik bemoei me daar verder niet veel mee. Maar het moet ook wel veilig blijven voor de mensen die er wel omheen staan.

Een oudere uit de stad sluit zich hier volledig bij aan:

Ik heb het idee dat er steeds meer en zwaarder vuurwerk komt. Ik merk ook dat als je een hond hebt, dat je dan een stuk voorzichtiger buiten loopt. En het geeft veel onrust voor andere dieren en voor de vogels. Ik weet niet hoeveel impact dat uiteindelijk heeft.

De gesproken jongeren geven dikwijls aan deze overlast te herkennen, maar zijn zich vooral bewust van de invloeden op het klimaat. Volgens deze groep is dat eigenlijk de belangrijkste reden voor een vuurwerkverbod. Een jongere uit de stad vertelt:

Als je ziet hoeveel vuurwerk er is, is dat sowieso niet goed voor het milieu. Dus wat dat betreft lijkt het me zeker niet slecht het te verbieden.

Een jongere uit het dorp geeft aan dat de overlast in het niets valt bij de langdurige effecten op het milieu:

De overlast van het vuurwerk is slechts een dag, maar voor het milieu kan het natuurlijk voor heel lang duren.

Zo lijken beide groepen uit de Randstad voor een vuurwerkverbod te zijn en deze discussie te begrijpen. De belangrijkste redenen die worden genoemd door de mensen uit de twee leeftijdscategorieën verschillen echter wel. Ook is het maar de vraag in hoeverre het vuurwerk rondom oud en nieuw als een Nederlandse traditie kan worden gezien, mede doordat het geen invloed lijkt te hebben op de Nederlandse nationale identiteit. Het lijkt daarom een andere discussie te zijn dan discussies over Zwarte Piet of de naam van het Kerstfeest.

9.6 Ervaringen van Discussies in de Randstad

Wanneer er wordt gekeken naar de ervaringen omtrent de discussies over de Nederlandse tradities, lijken de jongeren deze discussies vaak positief te ervaren. Alle zes de individueel geïnterviewde jongeren geven aan de discussies te waarderen. De voornaamste reden die hiervoor wordt genoemd, is dat het verandering teweeg kan brengen. Een jongere uit de stad vertelt:

Als die discussies ervoor zorgen dat de problemen minder worden, dan vind ik het wel goed.

Een andere jongere uit de stad licht het toe aan de hand van de Zwarte Pieten-discussie:

Zo 'n discussie kan natuurlijk zorgen voor verandering. Zonder ophef verandert zoiets niet zomaar. Doordat er nu veel over gesproken wordt, zien steeds meer mensen het probleem in. Dus wat dat betreft heeft een discussie zeker een positief gevolg.

Het begrip voor de discussies lijkt er dus zeker te zijn bij de jongeren. Door de helft van de gesproken jongeren wordt de generatiekloof genoemd als reden, omdat zij denken dat de ouderen het vaak moeilijker vinden om een dergelijke traditie los te laten. Een jongere uit het dorp legt dit uit:

Ik denk dat tradities toch wat ouderwets zijn, waardoor ouderen het misschien wat meer gewend zijn. Dan kan een grote verandering wel hard aankomen.

Een andere jongere, uit de stad, voegt hier nog aan toe:

Die discussies zorgen er niet voor dat iets van de ene op de andere dag verandert. Dat heeft tijd nodig. En dat zal voor ouderen misschien wat meer tijd kosten dan voor jongeren. Al zullen daar natuurlijk ook wel verschillen in zitten.

Op een enkeling na snapt elke gesproken jongere wel dat ouderen tradities veelal wat minder makkelijk aan de kant kunnen schuiven. De enkeling vindt echter dat dit helemaal niet moeilijk hoort te zijn:

Deze discussies laten juist zien dat er wat veranderd moet worden. Dit moet niet alleen van jongeren komen, ook ouderen zullen hier hun steentje aan moeten bijdragen.

Hier moet wel aan worden toegevoegd dat deze jongere eerder aangaf tradities helemaal niet belangrijk te vinden, ook niet op het gebied van nationale identiteit.

Desondanks lijken ouderen uit de stad het grotendeels eens te zijn met de jongeren op dit vlak. Op een enkele gepensioneerde man na, vinden de ouderen uit de stad het namelijk goed dat er over dit soort kwesties wordt nagedacht, omdat niet alles moet worden aangenomen op de manier hoe het nu gaat. Een oudere vrouw uit de stad vertelt waarom:

Het is goed om dingen ter discussie te stellen. Al moet dat natuurlijk wel op een normale manier gaan. Maar sommige dingen veranderen nou eenmaal, dat hoort bij het leven.

Echter kunnen de ouderen uit de stad zich ook wel vinden in de meningen van ouderen uit een dorp, omdat ze eigenlijk wel van mening zijn dat tradities er zijn om behouden te blijven. Ze begrijpen dat er

af en toe iets moet worden aangepast, maar stellen wel dat dit zo min mogelijk moet gebeuren. Een goed voorbeeld hiervan is deze uitspraak van een oudere uit de stad:

Natuurlijk, als je alles zomaar verandert, zouden er geen tradities bestaan. Dat is juist de kracht, het ouderwetse. Dus een verandering is acceptabel, mits dit niets rigourees is.

Hieruit blijkt dat een traditie niet zozeer onveranderlijk is, maar dat de basis van de traditie hetzelfde zou moeten blijven.

De ervaringen op het gebied van de discussies over Nederlandse tradities lijken veelal te maken te hebben met de manier waarop de discussies de Nederlandse nationale identiteit beïnvloeden. Hobsbawm (1983, 2) geeft aan dat de tradities onderdeel zijn van het historisch besef in een land. Mochten deze tradities te veel veranderen, dan kan dat leiden tot een afname van dit besef. Dit lijkt coherent te zijn aan de angst voor het verlies van de nationale identiteit. Ouderen uit het dorp lijken veelal wat conservatiever in hun meningen rondom de discussies over Nederlandse tradities. Kennedy (2001, 19) schrijft dit toe het behouden van *cultural purity*. Ouderen uit het dorp lijken hier meer waarde aan te hechten dan de andere onderzoeksgroepen. Deze ouderen lijken de tradities namelijk juist zoveel mogelijk te willen behouden, en staan niet of nauwelijks open voor veranderingen. Zij grijpen in deze tijd van mondialisering juist terug op het lokale, zoals beschreven is in het concept van *glocalization* (Robertson 1995). Veel discussies worden dan ook weggewuifd door de ouderen, terwijl dit bij de jongeren niet voor lijkt te komen. Een goed voorbeeld daarvan is de mening over Zwarte Piet van een van deze ouderen:

Racisme... dat is het toch allemaal niet. Het is niet zo dat Zwarte Pieten als iets slechts worden neergezet toch?

Een andere oudere uit het dorp stelt:

Het verschilt natuurlijk of zo 'n traditie echt onderdeel is van iemand zijn nationale identiteit. Maar misschien dat dat voor veel ouderen wel meer zo is dan voor veel jongeren.

Wanneer een dergelijke traditie verandert, kan dat dus invloed hebben op de nationale identiteit van een individu. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor het feit dat sommige mensen zich erg tegen de veranderingen keren. Jongeren lijken hier veelal minder moeite mee te hebben, wat zou kunnen komen doordat zij al minder bezig zijn met de nationale identiteit. Dit zou een bevestiging kunnen zijn voor de bewering van Grevers en Ribbens (2007, 11), waarin gezegd wordt dat een starre nationale identiteit niet meer houdbaar lijkt te zijn in de huidige tijd. Ook Hobsbawm (1983, 14) beweert dat het normaal is dat de nationale identiteit aan het vervagen is in een moderne natie. Dit lijkt overeen te

komen met de meningen van de jongeren, en voor een deel met de meningen van de oudere stedelingen. Ouderen uit het dorp lijken op dit gebied behoudender.

Hoofdstuk 10

Discussie, Conclusie en Aanbevelingen

Ruben Pfeijffer en Jelle van der Walle

10.1 Discussie

In dit hoofdstuk bespreken we zowel de opvallendste resultaten uit de empirische hoofdstukken als de belangrijkste overeenkomsten en verschillen in de data tussen de verschillende onderzoeklocaties en doelgroepen. Hierbij kijken we tevens naar mogelijke verklaringen voor de geconstateerde verschillen tussen jong en oud, Randstad en provincie, en stad en dorp. Waar deze verklaringen tekort schieten doen we aanbevelingen voor nieuw onderzoek in de derde paragraaf van dit hoofdstuk.

10.1.1 Nationale identiteit en identiteitsbesef in de Randstad en de provincie Noord-Brabant

In hoofdstuk 6 is besproken hoe Noord-Brabanders naar hun Nederlandse identiteit kijken. Een opvallende bevinding hierbij was dat informanten, zowel jong als oud, desgevraagd aangaven zich eerder te identificeren met hun Brabantse regionale identiteit dan de Nederlandse. Vooral bij jongere informanten was het verschil in de persoonlijke betekenis die ze koppelen aan hun regionale identiteit ten opzichte van hun nationale identiteit opvallend. Waar oudere informanten naast hun Brabantse identiteit zich ook sterk identificeerden met de Nederlandse identiteit gaven jongere informanten aan juist niet zo bewust met hun Nederlandse identiteit bezig te zijn. Brabander voelen ze zich altijd, terwijl ze zich alleen occasioneel Nederlander voelen, bijvoorbeeld tijdens belangrijke nationale feestdagen of wanneer ze zich in het buitenland bevinden. Uit het onderzoek in de Randstad daarentegen is eenzelfde voorkeur voor regionale -of lokale- identiteit boven nationale identiteit minder duidelijk naar voren gekomen. Een mogelijke verklaring hiervoor ligt in de, in het zesde hoofdstuk reeds besproken, bijzondere relatie die de provincie Noord-Brabant heeft met de rest van Nederland. De reden dat Noord-Brabant zo'n sterke regionale identiteit kent staat mogelijk in verband met het feit dat de provincie voldoet aan drie van Smiths (1991,14) fundamentele kenmerken die nodig zijn voor nationale identiteitsvorming. Hoewel dit frame -toegegeven- vrij breed toepasbaar is op meerdere regio's in Nederland gaat dit een stuk moeilijker op voor de Randstad. De Randstad is immers eerder een cluster van steden met ieder hun eigen lokale identiteit dan een regio met een duidelijke gemeenschappelijke identiteit. Dat zou dus mogelijk het verschil in belang dat informanten uit de Randstad en Noord-Brabant aan hun regionale identiteit koppelen kunnen verklaren.

Waar wel sprake is van een duidelijke overeenkomst tussen informanten uit de Randstad en Noord-Brabant, is het verschil in belang dat informanten hechten aan hun nationale identiteit afhankelijk van de leeftijdscategorie waartoe ze behoren. Oudere informanten uit beide regio's gaven aan zich bewust met hun nationale identiteit bezig te houden en konden vaak ook duidelijk articuleren wat deze identiteit volgens hen inhoudt, terwijl jongere informanten hier tijdens de interviews beduidend meer moeite mee hadden en vaak ook toegaven dat ze zich in de dagelijkse praktijk

nauwelijks met hun nationale identiteit bezig houden. Voor hen was de ervaring van nationale identiteit vooral occasioneel, en werd deze met name ervaren op nationale feestdagen zoals Koningsdag, tijdens internationale sportwedstrijden of in het buitenland. Een mogelijke verklaring voor deze verschillen tussen jongere en oudere informanten kan wellicht gevonden worden in de ervaren invloed van het proces van mondialisering. Deze was namelijk in beide onderzoekregio's duidelijk sterker bij oudere informanten. Kennedy (2001, 5) stelt dat wanneer nationale identiteit gevoelsmatig steeds meer onder druk komt te staan door het proces van mondialisering mensen sneller geneigd zijn zich aan hun nationale identiteit vast te klampen. Omdat deze druk in de ervaring van onze oudere informanten veel sterker wordt ervaren dan bij jongere informanten, zou dit dus kunnen verklaren waarom oudere informanten eerder geneigd zijn zich vast te klampen aan hun nationale identiteit dan jongere informanten.

Een andere opvallende constatering uit het onderzoek in de Randstad is dat de mate waarin oudere informanten het mondialiseringsproces als een bedreiging ervaren voor hun nationale identiteit afhankelijk is van of ze uit een stads- of dorpsomgeving komen. Hierbij is in de Randstad sprake van een lijnrechte tegenstelling. Waar oudere informanten uit een dorpsomgeving mondialisering -en dan met name migratie- vooral als een bedreiging ervaren, gaven oudere informanten uit een stadsomgeving aan de invloed van mondialisering juist vooral als een verrijking te zien. Van een vergelijkbare tegenstelling is in de provincie Noord-Brabant echter geen sprake. Oudere informanten uit zowel een stads- of dorpsomgeving gaven vrijwel unaniem aan mondialisering als een bedreiging te ervaren voor hun nationale identiteit. Dit verschil in mening over de invloed van het mondialiseringsproces tussen stedelijke Brabanders en Randstedelingen is moeilijk te verklaren. Vooral aangezien het belangrijkste thema hierbij migratie lijkt te zijn en Roosendaal en Leiden nauwelijks iets voor elkaar onder doen wat het percentage inwoners met een migratieachtergrond betreft. Het argument dat Leidenaren meer gewend zouden zijn aan de aanwezigheid van inwoners met een migratieachtergrond en ze daardoor -in lijn met Allport's (1954) *intergroup contact theory*- als minder bedreigend zouden ervaren gaat dus niet op. Wat wel opvalt is dat oudere informanten uit de Randstad vaak naar Amsterdam verwijzen. Deze stad heeft in tegenstelling tot Leiden wél een aanzienlijk hoger percentage inwoners met een migratieachtergrond dan Roosendaal. Het is dus mogelijk dat Leidenaren meer gewend zijn aan de aanwezigheid van migranten door de tijd die ze doorbrengen in andere grote steden in de Randstad. Een alternatieve verklaring is dat *intergroup contact* in de Randstad mogelijk onder wat Allport (1954) definieert als 'gunstigere omstandigheden' plaatsvindt dan in Noord-Brabant, met dus positievere resultaten tot gevolg. Daarnaast is het ook mogelijk dat een universiteitsstad als Leiden inwoners met een hoger opleidingsniveau aantrekt dan een provincie stad zonder universitaire instelling zoals Roosendaal. De verkiezingskaart van het NRC van de Tweede Kamerverkiezingen uit 2017 lijkt een sterk verband te vertonen tussen de aanwezigheid van universitaire instellingen en het electorale succes van de sociaal-progressieve

partijen D66 en GroenLinks. Daarnaast bleek uit een eerder onderzoek van het CBS naar de Tweede Kamerverkiezingen uit 2012 ook al dat er een verband bestaat tussen opleidingsniveau en stemgedrag. Hier kwam eveneens naar voren dat WO en HBO opgeleiden vooral een voorkeur hebben voor sociaal-progressieve partijen, terwijl MBO opgeleiden en Nederlanders zonder diploma vooral voorkeur hebben voor nationalistische, migratie-kritische en eurosceptische partijen. Dit zou dus mogelijk ook de verschillen tussen beide regio's op het gebied van ervaringen met migratie en mondialisering in het algemeen kunnen verklaren. Tijdens ons onderzoek is echter niet specifiek naar het opleidingsniveau van informanten gevraagd, dus kan deze verklaring niet bevestigd worden op basis van onze eigen onderzoekdata.

10.1.2 Tradities in de Randstad en Noord-Brabant

Op het gebied van tradities valt op dat informanten uit Brabant -net zoals het geval was op het gebied van identiteit- meer waarde hechten aan regionale tradities dan informanten uit de Randstad. Deze tradities dragen daarnaast eerder bij aan de versterking van hun regionale- dan van hun nationale identiteitsbesef. Carnaval werd geen enkele keer door Brabantse informanten genoemd als 'typisch' Nederlandse traditie. Toch bleek uit diezelfde gespreken dat informanten uit Brabant wel degelijk veel waarden hechten aan Carnaval. Het is in hun ervaring echter eerder een regionale- dan een nationale traditie, en staat dus ook eerder in verband met hun regionale- dan nationale identiteit. Informanten uit de Randstad leken minder waarde te hechten aan regionale of lokale tradities. Hoewel informanten uit Leiden aangaven wel het Leidens ontzet te vieren had deze traditie een ander soort betekenis voor hen dan Carnaval voor Brabanders. Voor hen was het vooral een gezellige dag in de stad om vrienden en bekenden tegen het lijf te lopen. Vergelijkbaar met de functie die in Roosendaal bijvoorbeeld wordt vervuld door de Roosendaalse kermis. Van een koppeling met lokale of regionale identiteit was echter niet zo duidelijk sprake. Dit is opvallend omdat het Leidens Ontzet als traditie verbonden is aan een belangrijke historische gebeurtenis voor de stad Leiden. Het zou dus wellicht te verwachten zijn dat deze traditie bijdraagt aan lokale identiteitsversterking, hier was echter bij de gesproken informanten geen sprake van. Dat regionale tradities in het algemeen voor Brabanders een belangrijker rol spelen dan voor Randstedelingen kan wellicht verklaard worden aan de hand van dezelfde verklaring die eerder werd gegeven voor het bestaan van een sterke regionale identiteit in Noord-Brabant, namelijk de bijzondere relatie die de provincie heeft met de rest van Nederland en de aanwezigheid van de fundamentele kenmerken die nodig zijn voor nationale identiteitsvorming. Tradities vallen namelijk onder Smiths (1991, 14) derde fundamentele kenmerk: het hebben van een gemeenschappelijke massacultuur. Regionale tradities in Noord-Brabant kunnen dus door Brabantse informanten ervaren worden als een belangrijk onderdeel van hun Brabantse identiteit.

Niet alleen het Leidens Ontzet is een voorbeeld van een traditie waarbij stedelijke informanten uit de Randstad aangaven meer waarde te hechten aan de praktijk zelf dan aan de achterliggende

gedachte van de traditie. Ook Kerst en Sinterklaas werden door oudere informanten uit Leiden genoemd als tradities die voor hen vooral betekenis hebben als familiefeest en niet zozeer worden gekoppeld aan hun nationale of religieuze identiteit. Hetzelfde geldt voor jongeren uit de Randstad. Alleen oudere informanten uit een dorpsomgeving uit de Randstad gaven aan waarde te hechten aan de ‘diepere betekenis’ achter de tradities. Dit is een opvallend verschil met informanten uit de provincie Noord-Brabant. Waar er in de Randstad op dit vlak dus duidelijke verschillen bestaan tussen jong en oud en wonend in een stads- of dorpsomgeving, was in Noord-Brabant de relatie die men legt tussen tradities en nationale identiteit juist het vlak waarop het minst duidelijk verschil bestond tussen de onderzochte groepen. Zowel veel oudere als jongere informanten gaven aan dat tradities -en dan met name tradities die zij als ‘typisch’ Nederlands bestempelen zoals Sinterklaas en Koningsdag- bij hen vaak juist wel zorgen voor een gevoel van verbondenheid met Nederland en andere Nederlanders. Op uitzonderingen als Hemelvaart en Pinksteren na hadden dit soort tradities duidelijk meer betekenis voor hen dan een vrije dag of gezellige familie-activiteit alleen. Onze data lijkt dus te suggereren dat Nederlanders in dorpen of provinciesteden traditioneler en conservatiever zijn ingesteld dan Nederlanders uit de grote stad.

Wat de vermeende oorzaak van discussies over Nederlandse tradities betreft zien we vooral veel overeenkomsten tussen het onderzoek in de Randstad en de provincie Noord-Brabant. De belangrijkste oorzaken die op beide onderzoeklocaties ongeveer even vaak werden genoemd waren: migratie, commercie, media en sociale media. Het verschil tussen de Randstad en de Provincie zit hem vooral in op welk van deze oorzaken het accent wordt gelegd. In Noord-Brabant was dit duidelijk migratie, terwijl er in de Randstad wat meer oog leek te zijn voor de overige genoemde oorzaken. Ondanks dat Noord-Brabanders wel degelijk ook commercie, media en sociale media ongeveer even vaak als oorzaken identificeerden van het ontstaan van discussies over Nederlandse tradities werden deze echter vrijwel altijd direct teruggekoppeld naar migratie. De commerciële sector zou namelijk tradities proberen te veranderen om daarmee migranten tevreden te stellen, en media en sociale media zouden critici met een migratieachtergrond een podium bieden discussies over Nederlandse tradities te voeren. Deze duidelijke focus op migratie was vooral bij oudere informanten uit Noord-Brabant het geval. Een mogelijke verklaring hiervoor is dezelfde die eerder in relatie tot nationale identiteit is gebruikt, namelijk dat informanten uit Noord-Brabant minder intensief persoonlijk contact hebben met Nederlanders met een migratieachtergrond dan informanten uit de Randstad en daardoor een ander dreigingsbeeld hebben ontwikkeld over deze groep (Allport, 1954). Wanneer migranten Nederlandse tradities ter discussie stellen leidt dit bij informanten uit Noord-Brabant -en dan met name oudere informanten- dus mogelijk sneller tot de vorming van een *predatory identity* dan bij informanten uit de Randstad.

Wat betreft de ervaringen van onze informanten met discussies over Nederlandse tradities zijn er ook duidelijke verschillen zichtbaar tussen de Randstad en de provincie Noord-Brabant. Waar in

Noord-Brabant oudere informanten unaniem negatief zijn ten opzichte van discussies over Nederlandse tradities en vaak niet begrijpen waarom deze überhaupt gevoerd worden, is er bij oudere informanten uit Leiden sprake van duidelijk meer begrip. Daarnaast lijken oudere informanten uit Brabant en oudere informanten uit een dorpsomgeving uit de Randstad bang te zijn voor de gevolgen die eventuele veranderingen van tradities zouden kunnen hebben voor de continuïteit van de Nederlandse identiteit. Zij lijken vooral te willen nastreven wat Kennedy (2001, 19) *cultural purity* noemt, terwijl jongere informanten en oudere informanten uit Leiden minder bang zijn dat hun nationale identiteit zal veranderen of verdwijnen als gevolg van discussies over Nederlandse tradities.

Samenvattend valt op dat de belangrijkste tegenstellingen die we tegen zijn gekomen in onze onderzoekdata generationeel zijn. Op vrijwel alle vlakken staan jongere informanten lijnrecht tegenover oudere informanten. Het maakt hierbij niet uit of ze wonend zijn in een stads- of dorpsomgeving. Mogelijke verklaringen hiervoor zijn dat jongere informanten veel ontwikkelingen die door oudere informanten als ‘nieuw’ worden ervaren voor hen altijd al de realiteit zijn geweest. Door op te groeien in een multiculturele samenleving staan ze vaak al van jongs af aan in contact met leeftijdgenoten met een migratieachtergrond, en ervaren deze in lijn met Allport's (1954) *intergroup contact theory* dus mogelijk als minder bedreigend. Hetzelfde is mogelijk toepasbaar op oudere informanten uit de stad Leiden, omdat de Randstad als eerste gebied in Nederland te maken kreeg met een grote toestroom van migranten. Hierdoor kan wellicht de stad/dorp tegenstelling verklaard worden waar in Noord-Brabant geen sprake van is.

10.2 Conclusie

In ons onderzoek is gekeken naar het verband tussen de Nederlandse nationale identiteit en de discussies over Nederlandse tradities. Door onderscheid te maken tussen twee leeftijdsgroepen en twee verschillende soorten woonomgevingen hebben we getracht inzicht te krijgen in het nationale identiteitsbesef van verschillende Nederlandse bevolkingsgroepen in relatie tot discussies over Nederlandse tradities. Aan de hand hiervan zochten we een antwoord op de vraag: ‘hoe ervaren oudere en jongere Nederlanders uit de Randstad en de provincie discussies over Nederlandse tradities in relatie tot hun nationale identiteit?’ Om een antwoord te formuleren op deze vraag hebben we een kwalitatief onderzoek uitgevoerd, waarin we door middel van interviews en focusgroepen data hebben verzameld.

Uit de resultaten is gebleken dat nagenoeg alle gesproken jongeren uit de Randstad de discussies als positief ervaren, terwijl er onder de jongeren uit de provincie meer verschil in mening hierover lijkt te bestaan. Jongeren uit beide provincies zijn het er in het algemeen wel over eens dat deze discussies voor verandering kunnen zorgen, voornamelijk in de discussie over de Zwarte Piet. De toon in deze discussie wordt soms echter wel negatief ervaren, vooral door jongeren uit de provincie. Jongeren uit de Randstad lijken deze toon juist vaak nodig te vinden om daadwerkelijk tot veranderingen te kunnen komen. Hierdoor lijken zij deze toon een stuk minder negatief te ervaren.

Ook de duur van de discussies wordt vaak negatief ervaren door de jongeren uit de provincie. De jongeren uit de Randstad zijn het hier mee eens, maar geven tevens aan dat de discussies niet ophouden totdat er verandering optreedt.

Ouderen uit de provincie ervaren de discussies veelal negatief. Vooral de Zwarte Pietendiscussie is voor hen onnodig. Vanuit de Randstad is er onder ouderen meer verdeeldheid. Ouderen uit een dorpsomgeving liggen op één lijn met de ouderen uit de provincie, daar zij aangeven dat veranderingen de kracht van tradities juist doen verminderen. De ouderen uit de stad in de Randstad kunnen zich meer vinden in de mening van de jongeren. Ook zij geven namelijk aan dat de discussies er niet voor niets zijn en dat er veranderingen nodig zijn, omdat sommige tradities niet meer van deze tijd zijn.

Hier moet nog bij worden vermeld dat jongeren uit de Randstad en de provincie nauwelijks bewust bezig zijn met hun nationale identiteit. De ouderen zijn daarentegen wel vaak bewust bezig met hun nationale identiteit. De jongeren zien hierdoor discussies als de Zwarte Pieten discussie of de discussie over de naam van het Kerstfeest niet zozeer als een aanval op hun nationale identiteit. Dit wordt bij de ouderen menigmaal wel zo ervaren, hetgeen overeenkomt met de bewering van Kennedy (2001) over de angst voor het verlies van de nationale identiteit. Als er wordt gekeken naar de discussie over het vuurwerk, komen de meningen van de informanten meer overeen. Dit kan komen doordat het vuurwerk door de informanten niet of nauwelijks als onderdeel van de nationale identiteit wordt gezien, terwijl dat bij een traditie als Zwarte Piet wel het geval is. De informanten uit beide onderzoeksgebieden waren het er bijna unaniem over eens dat vuurwerk niet meer van deze tijd is, met name in het belang van de veiligheid en het beperken van de overlast. Niet elke traditie in Nederland is dus een belangrijk onderdeel van de nationale identiteit.

10.3 Aanbevelingen

Voor vervolgonderzoeken zou het interessant kunnen zijn om te kijken naar de regionale identiteit van Nederlanders. Met name in de provincie merkten we dat mensen zich vaak eerder identificeerden met Noord-Brabant dan met Nederland. Deze regionale identiteit lijkt voor jonge Noord-Brabanders vaak belangrijker dan de nationale identiteit. Onderzoek naar *glocalization* in tijden van mondialisering zou interessant kunnen zijn in verschillende regio's in Nederland. Regionale tradities lijken hoger in het vaandel te staan in Noord-Brabant, terwijl dit in de Randstad minder naar voren komt. Door dit grondiger te onderzoeken, kunnen de verschillen tussen Randstedelingen en mensen uit de provincie beter verklaard worden. Ook kan er op deze manier beter worden gezocht naar oplossingen en compromissen voor discussies over nationale tradities als de Zwarte Pietendiscussie en discussies over regionale tradities, zoals de manier waarop mensen zich verkleden tijdens carnaval.

Een andere mogelijkheid voor vervolgonderzoek is om te onderzoeken welke rol opleidingsniveau speelt in de manier waarop mensen de invloed van mondialisering -en dan met name migratie- op hun nationale identiteit ervaren. Dat is namelijk bij ons onderzoek buiten beschouwing

gelaten. Waar leeftijd en leefomgeving soms tekort lijken te schieten om de geconstateerde verschillen volledig te kunnen verklaren zou opleidingsniveau wellicht uitkomst kunnen bieden. We weten door bestaand onderzoek immers dat er een verband bestaat tussen een laag opleidingsniveau en een politieke voorkeur voor nationalistische partijen.

Tot slot vinden we het belangrijk om te benadrukken dat ons onderzoek heeft plaatsgevonden tijdens hele ongebruikelijke omstandigheden, namelijk aan het begin van de corona uitbraak in Nederland. Doordat het virus tijdens ons onderzoek pas net zijn intrede deed in Nederland en dit het leven van veel Nederlander behoorlijk beïnvloedde, kan het zo zijn dat onze informanten andere antwoorden hebben gegeven dan wanneer we de interviews onder gebruikelijke omstandigheden zouden hebben afgenomen. Het kan dus zo zijn dat het coronavirus het beeld dat Nederlanders van hun Nederlandse identiteit hebben en de manier waarop ze discussies over Nederlandse tradities ervaren heeft doen veranderen. Daarnaast is direct na afronding van dit onderzoek naar aanleiding van de dood van de Amerikaan George Floyd een groot wereldwijd debat uitgebroken over politiegeweld en racisme. Ook in Nederland vindt dit debat uitvoerig plaats en onder andere de Zwarte Pieten traditie is hierbij een belangrijk onderwerp. Het is dus goed mogelijk dat ook dit weer van invloed is op de ervaringen van Nederlanders met betrekking tot hun nationale identiteit en discussies over nationale tradities. Er zijn dus genoeg redenen om dit onderzoek in de toekomst onder andere omstandigheden te herhalen.

Literatuur

- Allport, G. *The Nature of Prejudice*. Boston: Addison-Wesley, 1954.
- Anderson, B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. New York: Verso, 2006.
- Appadurai, A. *Fear of Small Numbers*. 3^e druk. Londen: Duke University Press, 2006.
- Babadzan, A. 'Anthropology, nationalism and 'the invention of tradition''. *Anthropological Forum* 10, nr. 2 (2000): 131-155. Doi.org/10.1080/00222937600770101.
- Balkenhol, M. 'Emplacing Slavery: Roots, Monuments and Politics of Belonging in the Netherlands'. *African Diaspora* 4, nr. 1 (2011): 135-162. Doi.org/10.1163/187254611X606337.
- Boeije, H. *Analysis in Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage Publications, 2010.
- CBS. 'Bevolkingspiramide' Centraal Bureau voor de Statistiek 16 december 2019. <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/bevolkingspiramide>
- CBS. 'Demografische kerncijfers per gemeente 2015' Centraal Bureau voor de Statistiek. 21 december 2015. <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2015/52/demografische-kerncijfers-per-gemeente-2015>
- CBS. 'Forse bevolkingsgroei in de Randstad tot 2025' Centraal Bureau voor de Statistiek. 12 oktober 2011 <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2011/41/forse-bevolkingsgroei-in-de-randstad-tot-2025>
- CBS. 'Het profiel van het electoraat in 2012' Centraal Bureau voor de Statistiek. 23 februari 2017 <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2017/08/het-profiel-van-het-electoraat-in-2012>
- CBS. 'Hoeveel mensen met een migratieachtergrond wonen in Nederland?' Centraal Bureau voor de Statistiek 1 november, 2019. <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-asiel-migratie-en-integratie/hoeveel-mensen-met-een-migratieachtergrond-wonen-in-nederland->
- CBS. 'Meer dan de helft Nederlanders niet religieus' Centraal Bureau voor de Statistiek. 22 oktober, 2018 <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/43/meer-dan-de-helft-nederlanders-niet-religieus>
- DeWalt, K. en DeWalt, B. *Participant Observation*. Lanham: AltaMira Press, 2011.
- Erikson, E. *Identity, Youth and Crisis*. New York: W.W. Norton & Company, 1968.
- Fontein, J. 'Hoofd VN-onderzoek: Zwarte Piet is terugkeer slavernij'. *De Volkskrant*, 22 oktober, 2013. <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/hoofd-vn-onderzoek-zwarte-piet-is-terugkeer-slavernij~b57360c0/>
- Frijhoff, W. 'Identiteit en identiteitsbesef: De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning'. *BMGN-Low countries historical review* 107, nr. 4 (1992): 614-634

- FvD. ‘Europese Unie.’ Forum voor Democratie. 20, december 2019. <https://forumvoordemocratie.nl/standpunten/europese-unie>.
- De Graaf, I. ‘Rappers tegen Zwarte Piet: ‘Jammer dat het vooral weer de zwarte artiesten zijn’’. *NOS*, 15 november, 2019. <https://nos.nl/artikel/2310601-rappers-tegen-zwarte-piet-jammer-dat-het-vooral-weer-de-zwarte-artiesten-zijn.html>
- Grever, M. en Ribbens, K. *Nationale identiteit en meervoudig verleden*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007.
- Hobsbawm, E. *The Invention of Tradition*. New York: Cambridge University Press, 1983.
- Jenkins, R. *Social Identity*. 4^e druk. New York: Routledge, 2014.
- Jensen, L. Arnett, J. en McKenzie, J. ‘Globalization and cultural identity’ *Handbook of identity theory and research* (2011) 285-301.
- Kennedy, P. en Danks C. *Globalization and national identities: crisis or opportunity?*. Hampshire: Palgrave, 2001.
- Kiesraad. ‘Europees Parlement 23 Mei 2019.’ Verkiezingsuitslagen. 13 mei, 2019. <https://www.verkiezingsuitslagen.nl/verkiezingen/detail/EP20190523>
- Klapwijk, P. ‘Tweederde vindt dat Nederlandse identiteit onder druk staat’. *EenVandaag*, 17 mei, 2019. <https://eenvandaag.avrotros.nl/panels/opiniepanel/alle-uitslagen/item/tweederde-vindt-dat-nederlandse-identiteit-onder-druk-staat/>
- Kottak, C. *Cultural Anthropology: Appreciating Cultural Diversity*. New York: McGraw-Hill Education, 2015.
- Lechner, F. ‘Redefining national identity: Dutch evidence on global patterns’. *International journal of comparative sociology*, 48 nr.4 (2007): 355-368.
- McLaren, L. ‘Opposition to European integration and fear of loss of national identity: Debunking a basic assumption regarding hostility to the integration project.’ *European Journal of Political Research* 43, nr. 6 (2004): 895-912.
- McLaren, L. ‘Public support for the European Union: cost/benefit analysis or perceived cultural threat?.’ *Journal of Politics* 64, nr 2 (2002): 551-566.
- NOS. ‘Enquête: kleine meerderheid Nederlanders voor vuurwerkverbod’. *NOS* 5 december, 2019. <https://nos.nl/artikel/2313352-enquete-kleine-meerderheid-nederlanders-voor-vuurwerkverbod.html>
- NRC. ‘Uitslagenkaart Tweede Kamerverkiezingen 2017 per stembureau’ *NRC* 2017 <https://maps.nrc.nl/tk2017dev/tk2017sb.php>
- Oldenbeuving, M. ‘Zwarte Piet ter discussie stellen leverde ook 50 jaar geleden al bedreigingen op’. *EenVandaag*, 14 november, 2019. <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/zwarte-piet-ter-discussie-stellen-leverde-ook-50-jaar-geleden-al-bedreigingen-op/>

- Politieke redactie. 'Kritiek op minister om 'linkse' canon'. *AD* 2 juli, 2019. <https://www.ad.nl/politiek/kritiek-op-minister-om-linkse-canon~a1b0e69e/>
- Robertson, R. 'Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity'. *Global Modernities* (1995): 25-41.
- RTL Nieuws. 'Discussie laait op: Suikerfeest vrije dag?' *RTL* 7 januari, 2016. <https://www.rtlnieuws.nl/nederland/artikel/781521/discussie-laait-op-suikerfeest-vrije-dag>
- Ruiter, P. 'Fresku scoort YouTubehit met rap over Nederlandse geschiedenis in 'Zondag met Lubach' *Omroep Brabant* 16 december, 2019. <https://www.omroepbrabant.nl/nieuws/3122477/Fresku-scoort-YouTubehit-met-rap-over-Nederlandse-geschiedenis-in-Zondag-met-Lubach>
- Smeekes, A. 'Nationale identiteit, nationale geschiedenis en de acceptatie van nieuwkomers in Nederland'. *Migrantenstudies*, nr. 2 (2011): 165-175.
- Smith, A. *National Identity*. Londen: Penguin Books, 1991.
- Sökefeld, M. 'Debating Self, Identity, and Culture in Anthropology'. *Current Anthropology* 40, nr. 4 (1999): 417-448. doi.org/10.1086/200042.
- Sondermeijer, V. 'Canon van Nederland gaat ook 'schaduwkanten geschiedenis' opnemen' *NRC* 31 mei, 2019 <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/05/31/canon-van-nederland-gaat-ook-schaduwkanten-geschiedenis-opnemen-a3962211>
- Turner, J. 'Social comparison and social identity: Some prospects for intergroup behavior'. *European Journal of Social Psychology* 5, nr. 1 (1975): 1-34. doi.org/10.1002/ejsp.2420050102.
- Verkaaik, O. 'The cachet dilemma: Ritual and agency in new Dutch nationalism'. *American Ethnologist* 37, nr. 1 (2010): 69-82. doi.org/10.1111/j.1548-1425.2010.01242.x
- Verkaar, E., Cox, S., du Long, K., Smulders, M., Vos, D., & Bosch, A. 'Buitengewoon Brabants' *Over binding en identiteit*. Tilburg: PON, 2006.
- Visser, J. 'Consumenten woest op Lidl vanwege feestdagenfolder' *Metronieuw* 4 november, 2019 <https://www.metronieuws.nl/in-het-nieuws/2019/11/consumenten-woest-op-lidl-wegens-feestdagenfolder>
- Wekker, G. *White innocence: Paradoxes of colonialism and race*. Durham: Duke University Press, 2016.
- Yuval-Davis, N. 'Belonging and the politics of belonging'. *Patterns of Prejudice* 40, nr. 3 (2006): 197-214. doi.org/10.1080/00313220600769331.

Universiteit Utrecht